

ILLA de les MONES
5 Caudes i 1.000.000

FACTURA

Reservada de

1.000.000	2.000.000	3.000.000
4.000.000	5.000.000	6.000.000
7.000.000	8.000.000	9.000.000
10.000.000	11.000.000	12.000.000

PUBLICACIÓ QUINZENAL

EL CUC DE LLUM

L'AN DEL TIRAN LO BLANCH

NOVEMBRE

1 2 3 7

NOVE TATS 1991

DIARI

LENCIANA

PINOT NOVES AVEN

LA IMPREMTA
col.lecció de 72 cromos

LA IMPREMTA
col.lecció de 72 cromos

per

J. CARDONA, EL PERSA

VALÈNCIA
1990
l'any del Tirant lo Blanch

AGRAÏMENTS

*Aquest àlbum i col.lecció de cromos deuen
molt a l'ineestimable ajut i assessorament de:*

Pepa Garcia
Antoni Espinós
Biblioteca Bas Carbonell
Juan-Vi Monzó
Joan V. Carrión
Vicent Anyó
Liberia l'Arrabal de Xàbia

Í N D E X

Pròleg	5
L'escriptura	6
El paper	10
La premsa d'imprimir	14
La impremta arriba a València ...	18
El llibre	22
El Tirant lo Blanch	26
De la premsa plana a la rotativa .	30
La impremta avui	34
Glossari	38

Aquest àlbum ha estat imprès a dos colors sobre paper offset de 140 gr./m². Les cobertes són de cartolina cuixé brillant de 250 gr./m² amb la portada impresa en quadricromia. Els cromos, en quadricromia, han estat realitzats sobre paper cuixé brillant de 100 gr./m². Ha estat enquadernat per grapes i les cobertes son pel·liculades. Les pàgines dels cromos han estat punxonades.

Els textos s'han compost per fotocomposició i s'hi ha utilitzant, amb pretensions didàctiques, un tipus de lletra per a cada capítol de la manera següent:

<i>Pròleg</i>	<i>Bodoni</i>
<i>L'escriptura</i>	<i>Tropez</i>
<i>El paper</i>	<i>Times</i>
<i>La impremta arriba a València</i>	<i>Futura</i>
<i>El llibre</i>	<i>Garamond</i>
<i>El Tirant lo Blanch</i>	<i>Oracle</i>
<i>De la premsa plana a la rotativa</i>	<i>Helios</i>
<i>La impremta avui</i>	<i>Eras</i>
<i>Glossari</i>	<i>Microstyle</i>

PRÒLEG

per Antoni Espinós i Quero

¡Un àlbum de cromos! cridaran els vostres pares quan aparegareu per casa amb aquest àlbum davall el braç. Tingau un poc de paciència en escoltar-los, perquè de seguida vos contaran mil i una "experiències" de quan eren xiquets: que si col·leccionaven cromos de cotxes, avions, animals, futbolistes, artistes de cinema, etc, etc.; que si a l'eixida d'escola el carrer es convertia en mercat de compra-venda i d'intercanvi de cromos —"dos per un!",... "tres per un!"... (per aquell que no eixia mai i que mancava per completar la col·lecció)—. I més records d'un món d'il·lusions, fantasia, constància... i coneixements. Perquè ens sabíem totes les alineacions del futbol espanyol; qui inventà la màquina de vapor, el submarí, el parallamps i el fonògraf; qui guanyà a Waterloo i que els indis no eren els apatxes o els comanxes americans que lluitaven contra els blancs.

I no cregau que el col·leccionisme de cromos va ser una moda passatgera com ara els jocs i joguines que teniu a muntons. Canviaven els temes (futbol, cinema, invents, descobriments, flora i fauna, personatges històrics, literaris i polítics, prehistòria, astronomia, etc., etc.), però el cromó i l'àlbum formaren part de la nostra vida durant molt de temps.

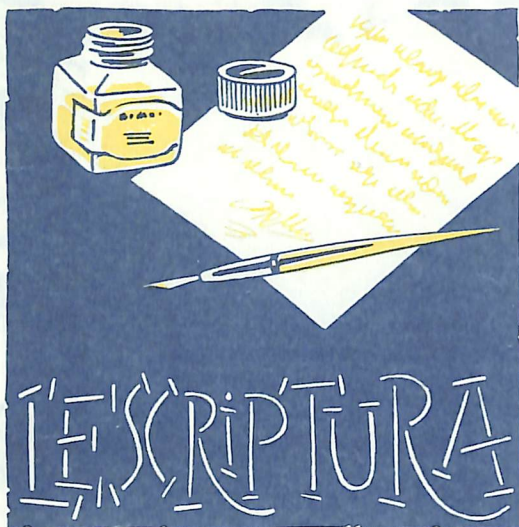
El cromó era una necessitat: com una finestreta menuda i rectangular que ens feia obrir els ulls a un món ¡en colors! Penseu

que els nostres llibres d'escola, els contes, el cinema i la "tele" eren en blanc i negre, i per això ens agradava tant veure aquells enormes diplodocus grocs eixint d'un bosc verd que vorejava un llac blau, aquell fons marí blau obscur plé d'espècies misterioses, o els nostres herois històrics vestits de color verd i roig amb les espases d'acer blau clar...

A hores d'ara tot és en color. Disposeu de llibres d'escola, contes, jocs, dibuixos animats, en colors vius i brillants. És el triomf de la imatge davant mil paraules escrites. És la tècnica al servei de la impremta, un invent revolucionari.

Els cromos que ara teniu al vostre abast ens parlen precisament del paper, la impremta, els llibres i els homes que feren possible, durant cinc-cents anys, la maravel·la de transmetre idees, sentiments i fets a través de la lletra impresa, els gravats, les litografies...

Pepe Cardona, un mestre del dibuix i un gran coneixedor de la impremta, vos ha preparat aquest àlbum per tal de commemorar els cinc-cents anys del Tirant el Blanc. Retalleu acuradament els cromos, engomeu-los en correspon, llegiu-ne atentament el text, conserveu l'àlbum: gaudireu i presumireu més d'una vegada, com nosaltres abans, d'una col·lecció de cromos sobre la impremta.

Marcar senyals en objectes per ajudar la memòria és el principi de l'escriptura. És un sistema que tots hem utilitzat, per exemple, quan marquem una cosa per diferenciar-la d'unes altres iguals o quan en un joc substituïm el nostre nom per un signe i anotem els punts obtinguts amb traços xicotets. Els nutquesos de l'illa de Vancouver feien mosses en palets per tal de dur el compte dels convidats a una gran festa. Els iroquesos confeccionaven corret-

ges de grans per recordar pactes i dates. De tots els sistemes d'anotació d'aquest estil, el més complex és el que utilitzà la cultura quètxua al Perú, els savis de la qual feien servir cordes amb nucs anomenades quipus. Podien ser molts metres i tenien una sèrie de nucs per marcar-hi anys, quantitats, fets, persones, etc. Al costat d'alguns nucs hi havia segments de corda de colors amb els seus propis nucs. Als savis quètxues el quipu els recordava esdeveniments històrics o censos de pobles i tributs segons el cas.

Un sistema que respon a necessitats més complexes és aquell en què les coses i accions són substituïdes per signes. Aleshores ja no es pot parlar d'ajudes a la memòria sinó d'una veritable memòria artificial, la informació de la qual és compartida per tots els qui posseeixen la clau dels signes. N'és un clar exemple la senyalització del tràfic o dels espais públics, mitjançant la qual se'ns diu sense paraules coses prou complicades.

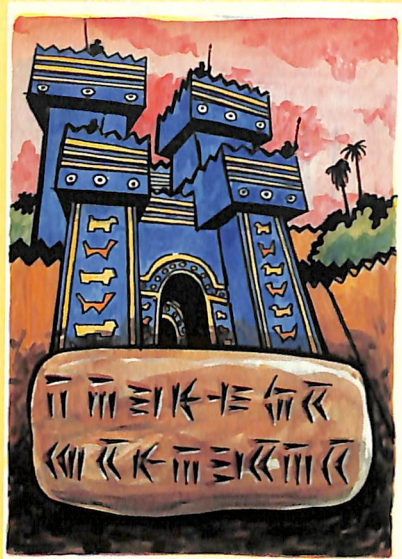
És el cas de l'escriptura ideogràfica xinesa que té, si més no, 4.000 anys d'antiquitat i encara s'utilitza. En aquesta escriptura les coses s'expressen per signes anomenats pictogrames o ideogrames que tenen a veure amb un disseny esquemàtic de

Marcar objectes amb senyals és una manera d'ajudar la memòria.

Ideogrames xinesos.

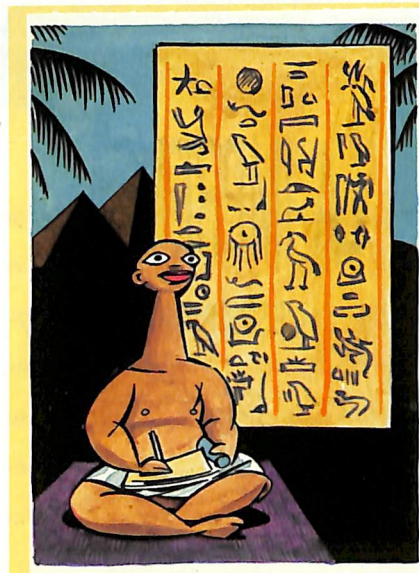
Esriptura cuneiforme.

la realitat. De signes bàsics, n'hi ha 214, que donen lloc a 30.000 caràcters. Cada signe és un mot i alhora una arrel i per formar un caràcter es pot fer servir un sol signe, sovint dos, tres, quatre i de vegades encara més. La relació entre signe i caràcter en ocasions és descriptiva, de vegades suggestiva i unes altres fonètica. És descriptiva, per exemple, la representació d'"home" semblant a una Y invertida, ja que dona la idea del cos i les cames. Suggestiu és el signe "gran", que consisteix en el mateix home amb els braços estesos.

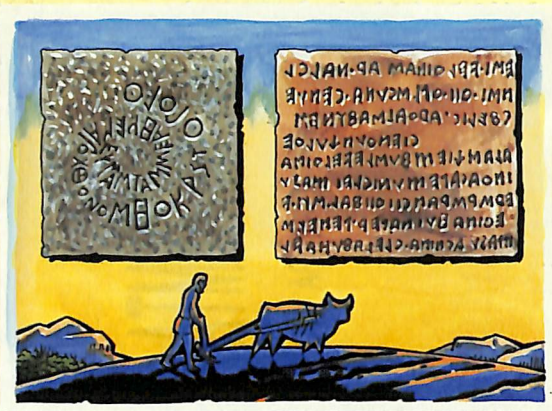
A la Mesopotàmia, 3.000 anys abans de la nostra era, s'hi utilitzava també una escriptura pictogràfica que evolucionà d'una relativa naturalitat envers formes més abstractes. Es feia sobre tauletes de fang moll amb un palet de secció rectangular, que recolzava sobre un cantó i una vora, de manera que hi deixava una marca en forma de tascó. Aquesta escriptura anomenada cuneiforme fou usada pels accadis i pels sumeris i després pels assiris.

Els hittites n'utilitzaren una versió i els antics perses també l'adaptaren al seu llenguatge. La mostra més antiga d'escriptura que es conserva, datada en uns 6.000 anys d'antiquitat, és un "llibre de comptes" en grafia cuneiforme.

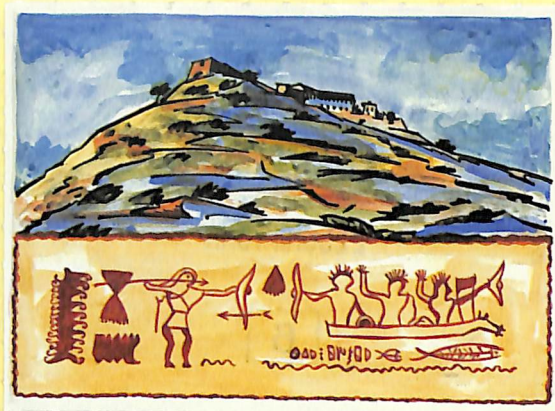
Els antics egipcis començaren també

Escriba egipci i escriptura jeroglífica.

L'evolució dels solcs de l'arada i de les ratlles de l'escriptura és paral·lela.

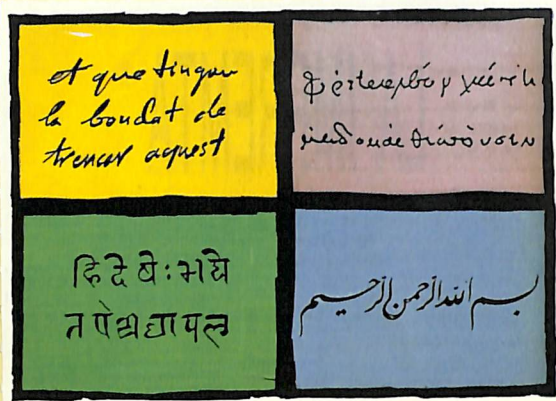
Dibuix i escriptura ibèrics trobats a Llíria.

Algunes lletres conserven referències del seu origen pictogràfic.

per un sistema ideogràfic paregut al xinès, però després evolucionaren a un sistema de fonetisme consistent en el fet que el dibuix representava només el fonema inicial del mot dibuixat, el qual, sempre era una consonant. Aquesta escriptura, que es coneix com jeroglífica, anà fent-se cada vegada menys naturalista i els dibuixos passaren a ser signes convencionals, com ho són les nostres lletres, de manera que donà lloc a l'escriptura demò-

tica, la primera que comptà amb signes alfabètics. Els semites conegueren aquest "alfabet de consonants" i l'adaptaren a les seues necessitats, per a la qual cosa triaren veus del seu propi idioma i n'empraren el nombre necessari per representar totes les seues consonants. La nova escriptura s'escampà ràpidament: els hebreus la utilitzaren per conservar les seues tradicions sagrades i els fenicis per al comerç. Aquests darrers l'escamparen arreu de la Mediterrània i a les nostres terres s'han trobat abundants inscripcions ibèriques escrites amb eixe alfabet que per manca de vocals no reproduïx la llengua parlada. És possible que l'escriptura en ratlles tinga a veure amb el paral·lelisme dels solcs de l'arada,

Aquestes quatre cal·ligrafies tenen un origen comú.

perquè abans de llaurar així els camps el solc de l'arada seguia una línia espiral i mostres d'escriptura d'eixa època apareixen encaragolades.

Foren els grecs els qui, per raó de no poder adaptar aquest conjunt de signes a la seua parla, decidiren de canviar-ne el valor d'alguns per representar vocals. Per primera vegada apareix una "escriptura sonora"

que amb menys de trenta signes és capaç de reproduir amb certa fidelitat el llençatge parlat. L'alfabet semita sense vocals s'estengué arreu de molts països. A l'Índia hi afegiren alguns símbols auxiliars, dalt i baix dels signes principals, per tal de suplir els sons vocàlics.

L'alfabet que utilitzem nosaltres, el que s'estén sobre aquestes pàgines, deriva directament del romà, heren del grec i de l'etrusc.

L'aparició de la impremta al segle XV, multiplicà d'una manera mecànica les possibilitats de difusió de l'escriptura com a vehicle de la informació i donà a les lletres de l'alfabet la seua forma actual que fins a eixe moment depenia de la mà que les traçava i que des d'aleshores anava a estar en funció d'aspectes tècnics que tenien a veure amb la perícia dels fonedors, el perfeccionament de les premses d'imprimir i la qualitat del paper.

Ara ens és tan familiar la lletra impresa que oblidem que, fa molt poc, llegir i escriure era privilegi d'una minoria i que, encara actualment, una de cada dues persones majors de vint anys ignora o coneix malament l'art de l'escriptura.

L'art de la tipografia ha donat a les lletres la forma que ara ens és familiar.

És molt difícil, fins i tot en aquests temps de missatges electrònics, imaginar un món sense paper imprès. El paper circula contínuament, va i ve entre nosaltres per camins invisibles. Part d'aquest es conserva, una altra és destruïda, una certa quantitat es recicla, però a cada moment són fabricades tones i tones de paper per augmentar el que es guarda, ser destruït, reciclat, etc. I una gran part d'eixe paper va imprès: pot ser un tovalló amb unes

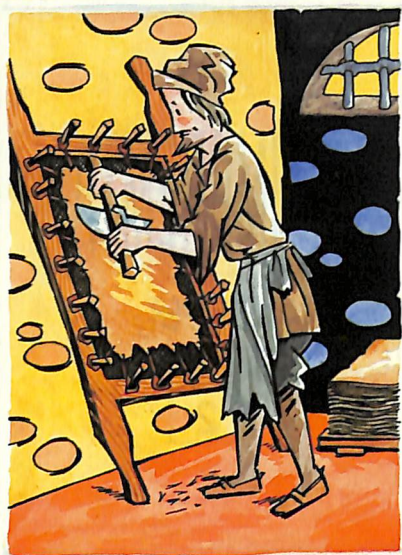
flors a un cantó, un formulari comercial, o un diari ben ple de text, però sempre, dir paper imprès és dir, sobretot, voluntat de comunicació. Tanmateix, abans que el paper assolís el protagonisme que actualment té com a suport de la imatge i de l'escriptura, unes altres matèries, ara quasi en desús, foren utilitzades amb aquesta finalitat.

L'antiga civilització egípcia, amb unes considerables necessitats d'ordre burocràtic, trobà un suport per a l'escriptura més flexible i lleuger, i també emmagatzemable en menys espai que la pedra, el metall o les tauletes d'argila. Es tracta del paper, que durant molt de temps fou el material més usat per a escriure-hi. S'obtenia aplanant les tiges de la planta del mateix nom, que després s'allisaven i s'encolaven en tongades superposades. Amb aquest material formaven rolls, dels quals s'han trobat peces que arriben a tindre fins a quaranta metres de llargària. Com que el paper és una planta que creixia a la vora del Nil, Egipte exportà el producte manufacturat a uns altres països mediterranis —especialment a Grècia i Roma.

Al segle II abans de la nostra era, Egipte es negà a subministrar paper a la ciutat rival de Pèrgam a l'Àsia Menor i allí fou substituït per pells adobades, preferentment de vedella o de corder, sobre les quals es podia

Recol.leccio' del paper a la vora del Nil.

Pergaminer.

escriure per les dues cares. Aquest material fou conegut pels grecs com “pergamene” que significa “pell de Pèrgam” i d’on li ve el nom de pergami. Les pells havien d’estar molt ben adobades per tal que es conservassen sense deteriorament, i no pudiren, així com perfectament raspades per tal de permetre-hi una fàcil escriptura. El pergami de major qualitat, la vitel·la, sobre el qual es feien delicades miniatures, s’obtenia de la pell de vedelles novades. Durant l’Edat Mitjana el pergami fou un material d’escriptura generalitzat i com que podia doblegar-se i cosir-se els escrits començaren a enquadrar-se en forma de còdex.

A la mateixa època en que el pergami es trobava en auge, el paper ja era conegut pels xinesos que l’utilitzaven des de feia més de mil anys. De la mateixa manera que l’elaboració de la seda, el secret de la fabricació del paper fou un dels millors protegits per la Gran Muralla. Segons la tradició fou Ts’ai Lun, funcionari de la cort dels Han, el qui al segle II abans de la nostra era emprà restes de xarxes de pescar, fibres de cànem i draps vells per fabricar paper per primera vegada, la qual cosa li valgué el títol de duc. La seua tomba es pot visitar actualment a la província de Gui Yang.

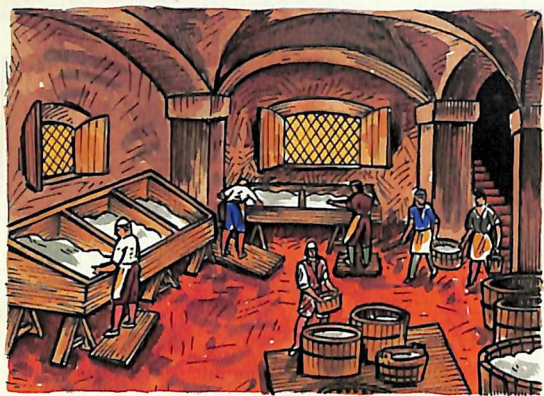
Aproximadament al segle VI el secret s’escampà per Corea al Japó i, a l’any 751, uns presoners xinexos el revelaren als àrabs de Samarcanda.

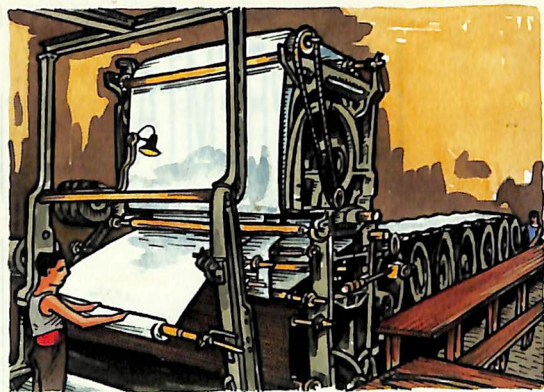
Fabricació de paper a la Xina antiga.

La ruta del paper.

Obrador de fabricació de pasta de paper al segle XVII.

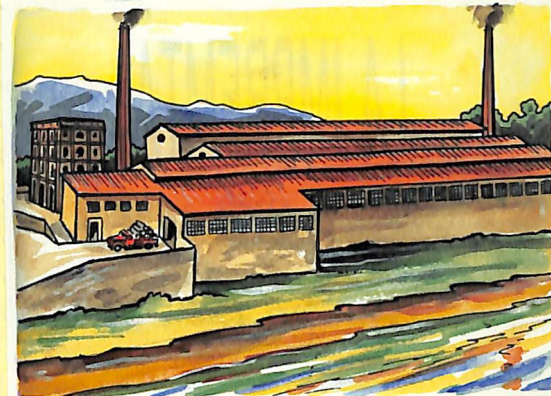

Sala de màquines, fabricades a Alcoi, de la Paperera de Sant Jordi.

Aquesta tècnica s'anà propagant pel món islàmic i quatre segles després, al 1154 hi ha constància que a Xàtiva existia una fàbrica de paper que fou, possiblement, la primera instal·lada en territori europeu. D'aquest paper es conserven diversos fulls, d'excel·lent qualitat, alguns amb decrets del rei Jaume I.

Primerament el paper fou pres com un substitut de segona categoria respecte del pergami, considerat com un material més noble, que acabà desplaçat per aquell sobretot quan n'augmentà la demanda en gran proporció com a conseqüència de l'aparició de la impremta.

Les antigues fàbriques de paper de lli de Xàtiva i Alcoi, donaven un rendiment per operari de 25 a 30 fulls diaris. Aquests fulls de vores irregulars tenien un format de 35 x 50 cms. aproximada-

Paperera de Sant Jordi a Xàtiva al començament dels anys quaranta d'aquest segle.

A l'actualitat, la pasta de paper s'obté a partir de la fibra de fusta.

ment. Les tècniques de fabricació anaren evolucionant per tal d'abastir les necessitats del mercat i s'utilitzà l'energia hidràulica per moure els molins paperers on es preparava la pasta. Aquesta pasta es feia a partir de lli conreat amb aquesta finalitat, i com que la roba de la gent havia passat a ser de fil en compte de llana, també s'hi utilitzaven draps vells. Aquesta pasta es deixava fermentar en grans cubells de fusta d'on s'extreia amb un tamís en el qual es formava el full de paper. Les traces que deixaven els fills del tamís sobre el paper eren visibles a contrallum. Pels volts del 1280 els italians començaren a utilitzar filigranes o marques de fàbrica fetes amb fils metàl·lics.

Al 1798, Nicolau Louis Robert inventà una màquina per a fabricar paper que produïa uns 100 Kgs. per dia davant els menys de 100 que s'aconseguien mitjançant la indús-

La fabricació de paper pot
contaminar el medi ambient.

tria manual. Aquesta màquina produïa el paper en una tira contínua amb la qual es formaven bobines que després es tallaven a la grandària desitjada. A les acaballes del segle XVIII, la demanda de paper era tan important que les primeres matèries habituals per a

fabricar-ne resultaren escasses amb la qual cosa s'experimentà amb unes altres matèries. A Alcoi, s'hi utilitzaren amb cert èxit la palla d'arròs, l'espert i el margalló.

A l'actualitat la pasta de paper s'obté principalment del moll ric en cel·lulosa de la fusta d'alguns arbres i en el procés de fabricació d'aquesta, que inicià l'alemany Friederich Gothob Keller al 1843, s'hi utilitzen productes els residus dels quals, si no es tracten convenientment, són molt tòxics per al medi ambient. Dels pocs fulls obtinguts per dia artesanalment, hem passat a una producció massiva, altament industrialitzada, les xifres de la qual són aclaparadores. Possiblement siga el moment de reconsiderar el paper com una cosa molt valuosa i de fer-ne un ús més racional, per a la qual finalitat cal evitar l'excessiu desaprofitament que se'n fa.

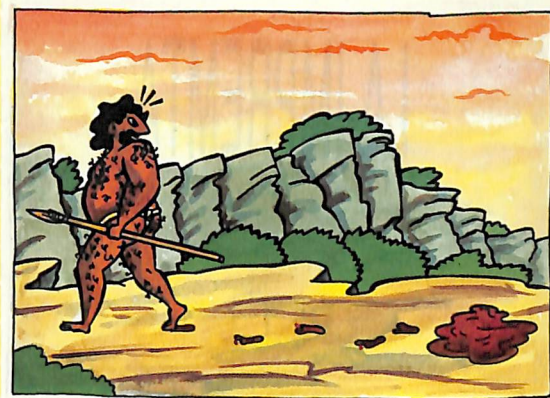

El procés per produir diverses imatges iguals entre si, mitjançant motles, es coneix com impressió i l'home l'ha utilitzat des d'èpoques molt antigues. Abans de generalitzar-se l'escriptura, 4.000 anys abans de la nostra era, s'utilitzaven els segells, i de mitjan segon mil.lenni data un disc d'argila, trobat a la ciutat cretenca de Faistos, els signes del qual —que contenen un text no desxifrat— foren impresos amb motles. També sembla

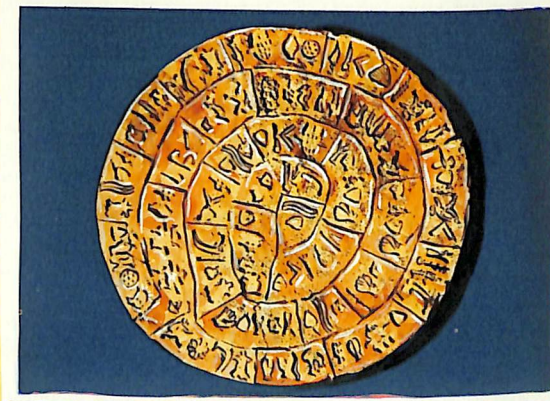
que a l'Antic Egipte s'estampaven teles amb motles fets en blocs de fusta, tècnica que a la darreria del segle XII era molt coneguda arreu d'Europa.

A la Xina les impressions sobre paper són anteriors al segle XI. Allí i a Corea s'utilitzaren motles mòbils de fusta, ceràmica o estany per reproduir l'escriptura, encara que el sistema no pogué desenvolupar-se al màxim de les seues possibilitats, per raó de la complexitat de l'escriptura ideogràfica i del gran nombre, i grandària, de signes necessaris per produir-la.

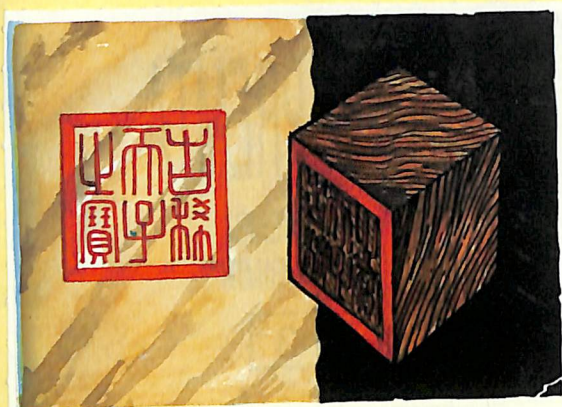
A Europa, a l'acabament del segle XIV aparegué una tècnica d'impressió mitjançant planxes de fusta coneguda com xilografia. La post es treballava mitjançant tallants i gúbies i s'hi deixava en relleu allò que s'hi volia imprimir, després s'entintava amb tampons

Impremta ve d'empremta.

El misteriós disc de Faistos.

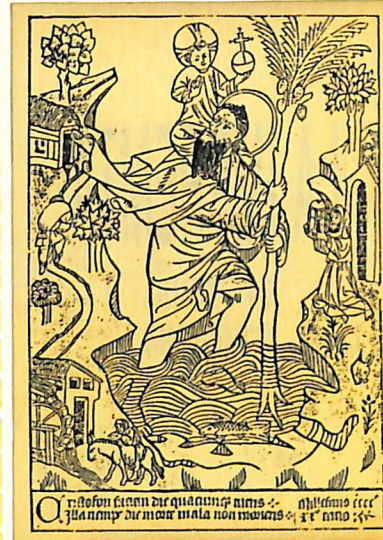
Soquet xinès per a imprimir.

la superfície d'aquesta i s'hi col·locava, damunt, un full de paper humit. Quan es pressionava el revers del paper amb un tampó el text o imatge tallats en la planxa s'hi transferien, de manera que s'obtenien tiratges de 200 o 300 còpies. Generalment el tema que s'hi representava eren imatges religioses a les quals s'afegia un text curt. Encara que es feren alguns llibres amb el sistema xilogràfic, és evident que aquest no era molt apropiat per a aquesta finalitat: les planxes de fusta ocupaven molt d'espai

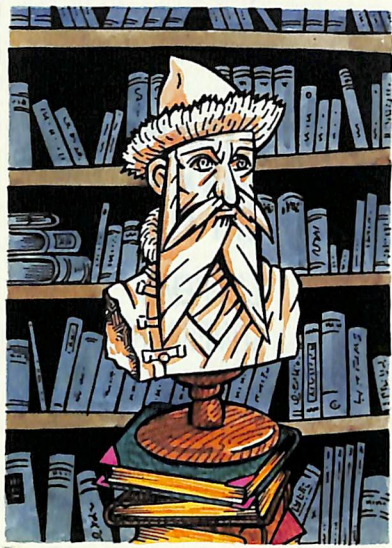
d'emmagatzematge, es deterioraven fàcilment i calia tallar-ne una per pàgina.

Al segle XV, la societat europea patia canvis profunds, les relacions culturals i comercials entre els diversos països eren intenses i contínuament sorgien noves escoles i universitats, algunes de les quals eren independents de l'Església. Saber llegir i escriure era un bon camí per progressar en la vida i la demanda de material de lectura era cada vegada major. Hi havia les condicions tècniques i socials necessàries per tal que aparegués la impremta desenvolupada per Gutenberg.

A Gutenberg ens els presenten uns com un defensor de la religió que volgué difondre le Sagrades Escripures amb el seu invent. Uns altres d'una manera totalment contrària, per tal com la impremta permeté la ràpida difusió de les idees antipapistes. Hi ha qui ens diu que fou un geni exaltat, un heroi del progrés i de la llibertat i hi ha qui opina que es tractava d'un home animat només per l'afany de lucre, i fins i tot una altra versió que el declara com un impostor. En realitat no passen d'una trentena els documents que en fan referència, tant d'ell com de les seues activitats, per la qual

Xilografia datada al 1423 que representa Sant Cristòfol.

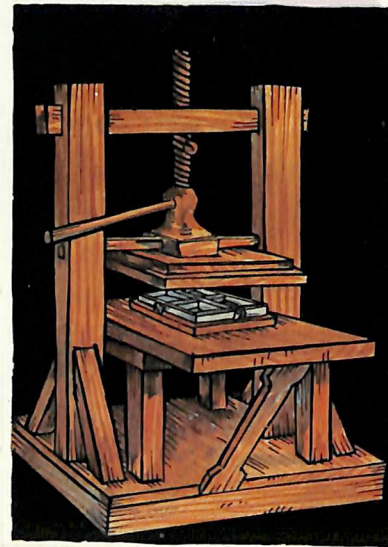
Bust de Gutenberg.

cosa encerten els qui diuen que sabem molt poques coses de Gutenberg.

Johann Gensfleisch Gutenberg de Sorgeloch nasqué a Magúncia a la darre-
ra dècada del se-
gle XIV al si d'una
família d'orfebres,
professió que també
ell exercí. A Estras-
burg, durant deu
anys, perfeccionà els
seus coneixements
tècnics, necessaris

per aconseguir la seua idea d'imprimir textos per pro-
cediments mecànics. Possiblement el coneixement de
la poca eficàcia de la xilografia com a sistema per a
reproduir llibres degué suggerir a Gutenberg, que co-
neixia bé els punxons en forma de lletra i uns altres
signes que s'utilitzaven per a marcar l'or, la idea de
 cercar un sistema veritablement pràctic per a imprir-
mir llibres. La solució la trobà amb la utilització de
lletres soltes de manera que, disposant d'un nombre

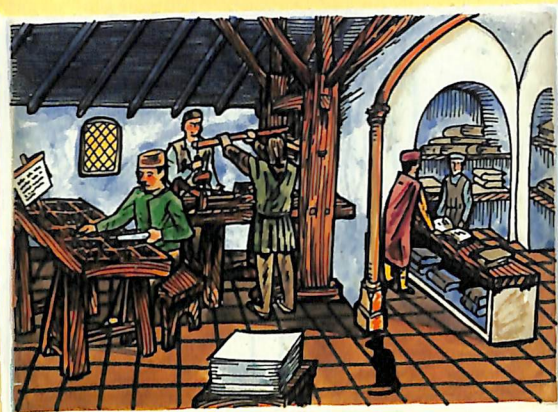
suficient de cadascuna d'aquestes, es pogueren compondre
diverses pàgines. Acabada la impressió les lletres es torna-
rien a alçar ben classificades, i restarien disponibles per fer-
les servir en uns altres textos. Aquests motles individuals
de lletres s'anomenaven tipus i estaven fosos en un aliatge
de plom amb una xicoteta part d'estany i un poc d'antimoni
i bismut. Tot i que aparentment hi havia prou amb 30 tipus
diferents, un per a cada lletra, la gran quantitat d'abrevia-

Premsa d'imprimir del segle XV.

ram et reli-
puebā i me-
Et dixit ad
ra seminare
p' bāsan suā
uauu
it: ecce qua-
e medio du-
ures ecci. In
icū quādā
dri ga tētia
ira equi va-
ia ad ange-
uid sunt he-
gelus: et ait
i: taliqui e-
i atore omiū
ci egrediebā-
albi egredi
relli sunt ad
obuāllimū
scurece p' o-
ambulāre
teccā. Et vo-
me dicit. Et
duos. Et corone tūc heleni et thobie
et idāie ⁊ heri filio sophonie: memori-
ale in templo dñi. Et qui procul sunt
uenient et edificabū in templo dñi: et
facies quia dominus egredietur mi-
litare ad uos. Et ait hoc: si audiu-
audieritis uocē dñi dei uestri.
Et factū est in anno quarto dārij
regis: factum est uerbum dñi ad
zachariā in quarta mensis noui qui
est calles. Et miscuit ad domū dei sa-
lar et ro gometech et uici qui erāt cū
eis ad deprecandū facē dñi: ut dicerēt
facced oīs dom⁹ dñi egrediant ⁊ ppe-
tis loquātes. Nūquid stendū ē michi
in quinto mēse: uel sanctificare me
debeo sicut feci iam multos ānis? Et
factū est uerbu dñi egrediant ad me di-
catis. Loquere ad omniē ppin tēce: et
ad sacerdotes dicitis. Lū ieiunaretis
et plangētis in quinto ⁊ septimo ꝑ
hos septuaginta ānos: nūquid ieiun-
auit ieiunatis michi? Et cum comedi-
tis ⁊ bibitis: nunquō nō uobis come-
ditis ⁊ uobis mēp̄tio bibitis? Nū-

Fragment de la Bíblia impresa per Gutenberg. Sembla un manuscrit.

Obrador d'impremta al segle XV.

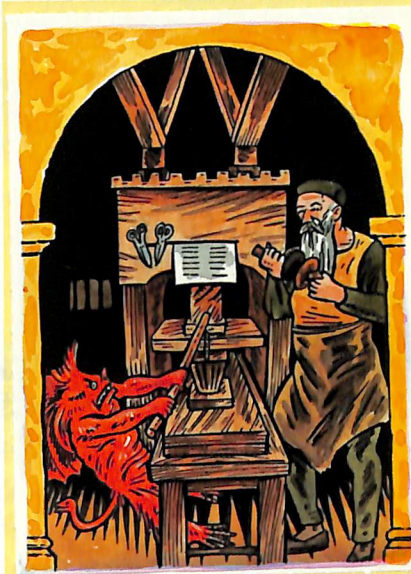
tures que els copistes empraven per estalviar temps obligà a comptar-ne amb més de 300, ja que l'objectiu de Gutenberg era d'obtenir una impressió com més pareguda a l'escriptura manual millor. Com a màquina d'imprimir féu servir una premsa semblant a les de premsar raïm.

Per tal de fer front als elevats costos que suposà la creació del primer obrador d'impremta, Gutenberg s'hagué d'associar amb Johann Fust, ric argenter que

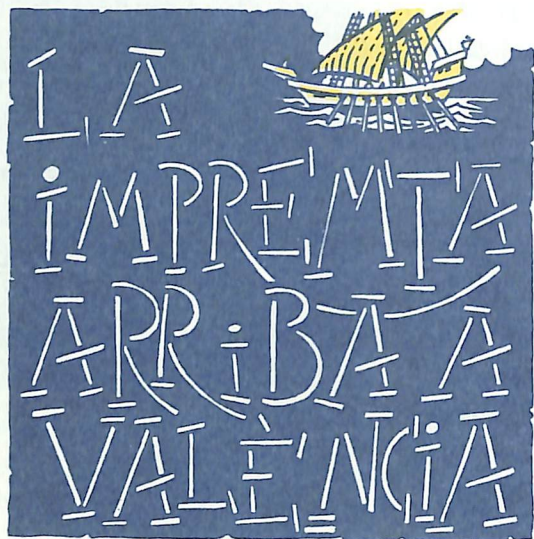
li féu un préstec de 800 florins. La *Bíblia*, que era el llibre més sol·licitat aleshores, fou l'objectiu fonamental del taller maguntí. Els dos volums de la primera *Bíblia* impresa contenen 1284 fulls de gran format amb el text disposat a dues columnes. Fou impresa al 1456 i sembla que l'edició constà de 150 exemplars en paper i 12 en pergami. Els amples margens hi eren decorats a mà i les lletres capitulars hi anaven cal·ligrafiades en tinta roja.

Els deutes que ocasionà l'edició de la Bíblia i l'acompliment del termini per tornar el préstec obligaren Gutenberg a lliurar al seu soci Fust el taller i part del material imprés. Encara obrí un altre taller amb el síndic Conrad Humery, i després d'una vellesa quasi cec i vivint d'una xicoteta pensió concedida per l'arquebisbe, morí a Magúncia al 1468. Les seues despulles desaparegueren al 1793, quan els francesos destruïren l'església dels franciscans a Magúncia, on es trobava soterrat.

Gutenberg tardà més de vint anys a desenvolupar el seu invent, però el resultat fou un procés tan acabat en les seues diverses fases que la tècnica de compondre i imprimir llibres no varià massa fins al segle XIX.

També hi hagué qui considerà l'art d'imprimir com una cosa inspirada pel diable.

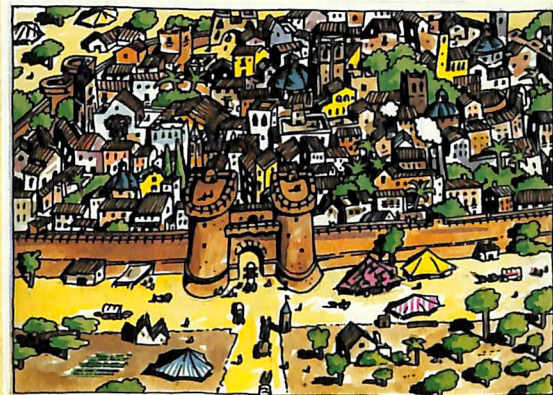
A la segona meitat del segle XV, València fou la més pròspera, activa i populosa de les ciutats de la Corona d'Aragó que es trobava al seu moment de major expansió, després que Alfons el Magnànim conquerís Nàpols accedint als interessos dels mercaders catalans i valencians. La guerra al Principat de Catalunya i la lluita successòria que sostingué Joan II contra el seu propi fill Carles de Viana, afavoriren que la vida comercial i cultu-

ral de la Corona s'assentàs a València i molts rics comerciants, sobretot barcelonins, cercaren i trobaren a aquesta ciutat la seguretat que les seues activitats i també els seus quantiosos capitals requerien. La ciutat comptava amb una comunitat d'hàbils artesans organitzats en gremis i una agricultura productiva i de collites variades. Els edificis que es conserven d'aquella època, com ara el Miquelet, la Llotja i el Consolat de Mar, les Torres de Quart i dels Serrans, i el Palau de la Generalitat entre altres, ens parlen ben clar de la prosperitat del seu temps.

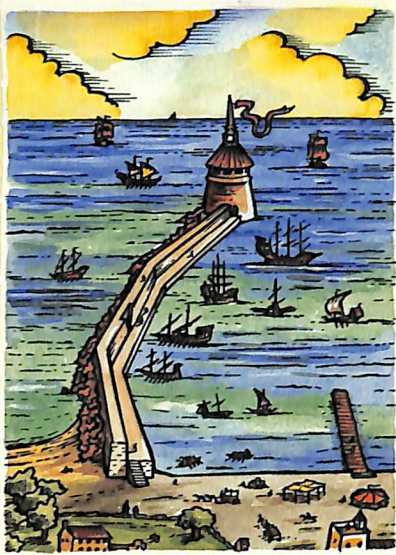
L'altra cara de la moneda, sovint ignorada, era la situació de les classes socials menys afavorides per la fortuna, entre altres les comunitats àrab i jueva. Els subministraments d'aliments no eren sempre re-

La Corona d'Aragó al seu moment de màxima expansió.

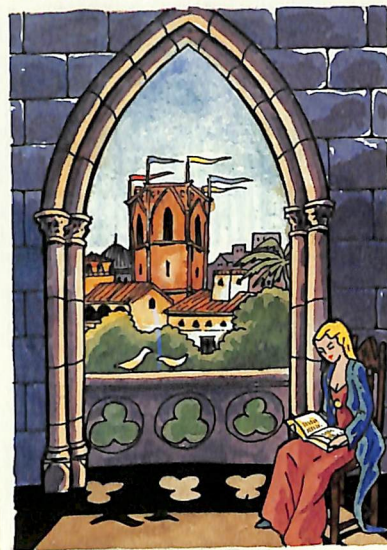
Al segle XV, València tenia 75.000 habitants.

A través del port de València hi arribaren les llibres i la impremta.

La fam i les malalties flagel·laven el més desemparats.

Una minoria privilegiada fruïa de les arts literàries.

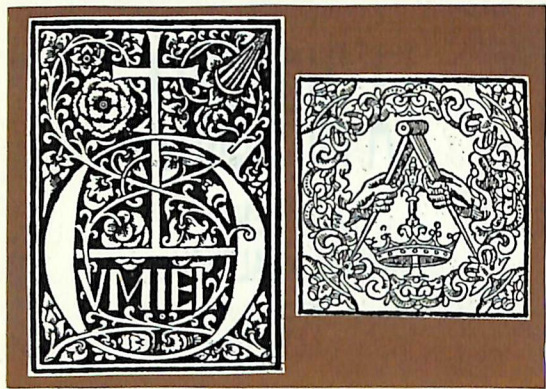

Primera imatge coneguda del Rei En Jaume.

gulars i la fam i la misèria no eren estranyes entre la població. Era una vida sota la constant amenaça de la pesta que periòdicament apareixia en el moment més inesperat i causava estralls entre els habitants de la ciutat que, dominats per la por, mantenien vives les supersticions medievals. En aquest aspecte València no era una excepció ja que aquestes condicions de vida eren semblants a les d'uns altres nuclis urbans d'importància.

La classe opulenta, formada per la noblesa, els mercaders rics i alguns artesans distingits, vivia envoltada de luxe, habitava esplèndids palaus i conreava en el seu temps d'esbargiment les arts literàries, ja que aleshores, qualsevol cosa que es fes amb les mans, incloent-hi la pintura i l'escultura, era relegada a la categoria d'artesanía i considerada com a labor plebeua. Es tractava d'una societat en què només una minoria molt restringida tenia accés als béns culturals.

A la darrerria del segle XV, València comptava amb 75.000 habitants i el seu port era un dels més actius de la Mediterrània, la qual cosa contribuï a accentuar-ne el cosmopolitisme. Quasi amb tota seguretat, a través d'aquests degueren introduir-se en la península ibèrica primer els llibres impresos, de la mà d'algun comerciant italià i després la impremta amb l'arribada d'impressors alemanys que abans havien exercit la seua professió a Itàlia, tal com és de suposar per

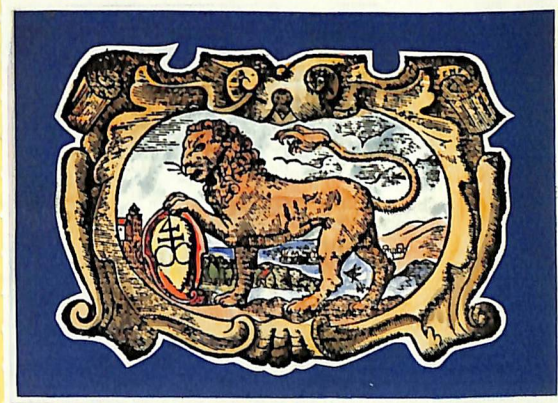
Marques tipogràfiques dels impressors
Gumiell i Joan Mey.

la utilització de lletres d'estil romà en els seus impresos. Açò degué succeir a l'acabament de la dècada de 1460 o als primers anys de la següent per tal com les *Trobes en lahors de la Verge Maria* foren impreses al 1474. Aquest llibre durant molt de temps es considerà com el primer dels impresos a València, encara que actualment es pensa que existiren obres anteriors que no s'han conservat; precisament de les *trobes* ha subsistit un únic exemplar que es troba a la Biblioteca de la Universitat de València.

Trobes en lahors de la Verge Maria és l'obra literària impresa més antiga que es coneix a la península ibèrica i recull 45 poesies

en honor de la Mare de Déu, la major part en Valencià, que foren presentades a un certamen en què el virrei del Regne de València convocava els trobadors per tal que hi presentaren aquests versos en valencià, en la llengua de Castella o en italià. S'hi celebrà aquesta trobada el dia 11 de febrer de 1474, tal com consta al mateix llibre que degué imprimir-se poc després.

Les *trobes* foren impreses per l'alemany Lambert Palmart, encara

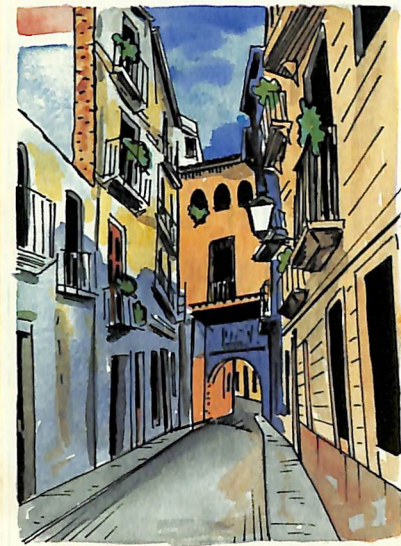
Escut de l'autor-editor Nicolau Bas.

que l'introduïdor de la impremta a València fou Jacob Vizlant, comerciant també alemany, que representava la companyia Ravensburg i del taller del qual, instal·lat al Portal de Valldigna en un edifici que encara es conserva, se'n faria càrrec, segons sembla, Palmart a la mort d'aquest al 1475. Fins a l'any 1493 en què vené el seu negoci, isqueren del taller de Palmart una dotzena i mitja, més o menys, d'obres a banda d'impresos menors com ara butles i indulgències. Publicà obres d'Aristòtil, Sal.lusti, Esop, Mela i Francisco Jiménez. També una edició dels *Furs de València* promulgats per Jaume I i, en col.laboració amb Alonso Fernández de Córdoba, argenter i mestre impressor, la primera Bíblia en valencià.

Nicolau Spindeler, que havia tingut taller obert a Tortosa, Barcelona i Tarragona, s'establí a València al 1489 i per encàrrec del llibreter Joan Rix, duqué a terme la primera edició del *Tirant lo Blanch*. Quan acabà aquest treball se'n anà una altra vegada a Barcelona i tornà novament a València, als darrers anys del segle, on prosseguí les seues activitats.

Un altre taller d'impremta establert a la ciutat i que tingué una activitat important fou el de Pere Hagen-

bach i Lleonard Hutz, on foren impresos entre altres els *Furs Fets en les Corts d'Oriola*, *Hores de Setmana Santa* i *De música* de l'autor Guillem Despuig. També fou imprés a València, abans d'acabar el segle, per Joan Gómez de Carrión i Miquel Albert el *Repertorium perutile de pravitate haereticorum*. Uns altres impressors de l'època que tingueren taller a València foren Gumiel, Lope de Roca, Pere Trincher, Alfons d'Orta, Cristòfol Cofmann, Joan Joffre, Joan Mey...

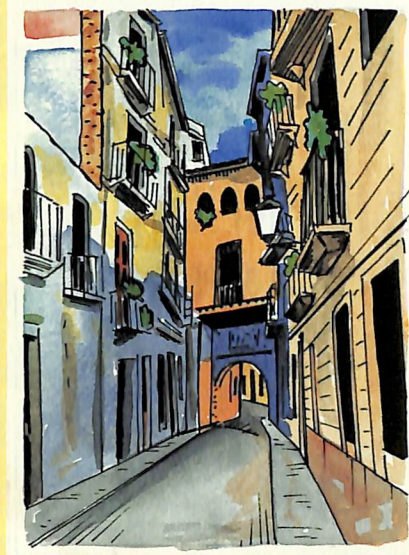
Al Portal de Valldigna hi hagué la primera impremta de València.

que l'introductor de la impremta a València fou Jacob Vizlant, comerciant també alemany, que representava la companyia Ravensburg i del taller del qual, instal·lat al Portal de Valldigna en un edifici que encara es conserva, se'n faria càrrec, segons sembla, Palmart a la mort d'aquest al 1475. Fins a l'any 1493 en què vené el seu negoci, isqueren del taller de Palmart una dotzena i mitja, més o menys, d'obres a banda d'impresos menors com ara butles i indulgències. Publicà obres d'Aristòtil, Sal.lusti, Esop, Mela i Francisco Jiménez. També una edició dels *Furs de València* promulgats per Jaume I i, en col.laboració amb Alonso Fernández de Córdoba, argenter i mestre impressor, la primera Bíblia en valencià.

Nicolau Spindeler, que havia tingut taller obert a Tortosa, Barcelona i Tarragona, s'establí a València al 1489 i per encàrrec del llibreter Joan Rix, dugué a terme la primera edició del *Tirant lo Blanch*. Quan acabà aquest treball se'n anà una altra vegada a Barcelona i tornà novament a València, als darrers anys del segle, on prosseguí les seues activitats.

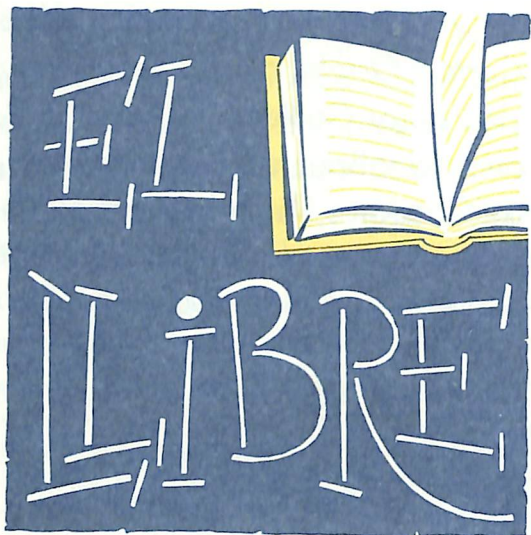
Un altre taller d'impremta establert a la ciutat i que tingué una activitat important fou el de Pere Hagen-

bach i Lleonard Hutz, on foren impresos entre altres els *Furs Fets en les Corts d'Oriola*, *Hores de Setmana Santa* i *De música* de l'autor Guillem Despuig. També fou imprès a València, abans d'acabar el segle, per Joan Gómez de Carrión i Miquel Albert el *Repertorium perutile de pravitate haereticorum*. Uns altres impressors de l'època que tingueren taller a València foren Gumiel, Lope de Roca, Pere Trincher, Alfons d'Orta, Cristòfol Cofmann, Joan Joffre, Joan Mey...

Al Portal de Valldigna hi hagué la primera impremta de València.

EL LLIBRE

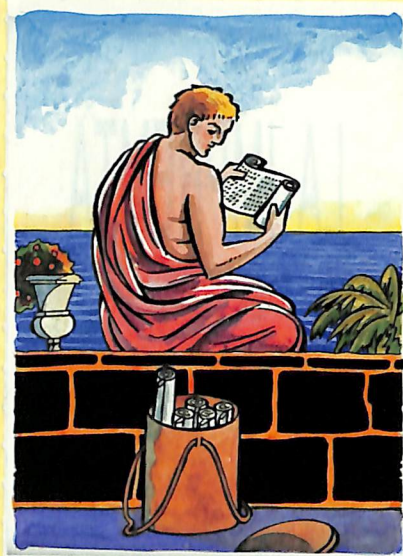
El mot llibre designa dos aspectes de la mateixa cosa: d'una banda fa referència al contingut, a allò que apareix durant l'acte de la lectura i de l'altra al suport material d'aquest contingut. Aquest suport ha variat amb el temps i ara el que ens resulta més familiar és el llibre imprès.

Els llibres més antics que es coneixen tingueren com a primer suport la paraula parlada. La *Bíblia* i l'*Odissea*, per exemple, foren originàriament

històries que es transmetien oralment. Amb l'aparició de l'escriptura els llibres començaren a tindre un suport material, constituint allò que Eurípides anomenà "lethes fàrmaca", és a dir "remeis contra l'oblit". En escriptura cuneïforme ens han arribat diversos llibres, un d'aquests és *l'Epopèia de Gilgames*, exaltació de l'amor, l'amistat i l'aventura, i la conclusió del qual és la impossibilitat de recuperar algú del món dels morts. Està escrit en una sèrie de tauletes d'argila.

També els egipcis escrigueren els seus llibres però fent-hi servir rolls de paper. Els seus textos comprenien temes religiosos, històrics i científics, i conrearen la narrativa i la poesia lírica. Els llibres estaven escrits per escribes i poques vegades hi figurava el nom de l'autor.

Els grecs importaren

El roll de paper era la forma que tenia el llibre a l'antiguitat.

Amb l'incendi de la biblioteca d'Alexandria es perderen per sempre obres valuoses.

d'Egipte rolls de papir per escriure-hi les seues lleis, mites i tradicions, i també les idees de les seues escoles filosòfiques. Aquests llibres arribaren a tindre tanta difusió que dels seus autors es deia que eren coneguts “arreu del món”. De qualsevol manera la paraula parlada continuà sent el mitjà de comunicació del coneixement amb major prestigi. Alguns mestres tenien por que el llibre com a eina instructora els arribàs a llevar el treball i un savi digué que el llibre mancava de capacitat de rèplica i que no podia improvisar. Però això ho sabem avui perquè un altre savi ho escrigué en un llibre.

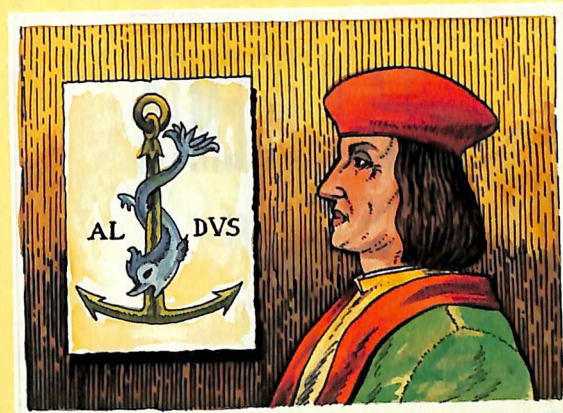
Copistes de l'Edat Mitjana.

Venedor ambulant de llibres (segle XVI).

A l'antiga Roma, que adoptà els esquemes culturals dels grecs, s'hi continuà utilitzant el roll de papir i hi trobem ben documentada la figura de l'editor-llibreter. Aquests editors feien còpies en sèrie de llibres pel sistema de dictar-los a alguns esclaus amanuenses que treballaven simultàniament a un mateix “scriptorium”. La venda de llibres es realitzava al mateix edifici. A Roma aparegueren les primeres biblioteques públiques en les quals podia fer consultes qualsevol ciutadà.

A l'acabament de l'antiguitat la biblioteca d'Alexandria fou una escola de

Aldo Manucio i el seu escut d'impressor-editor.

coneixement literari, en la qual es definiren textos primitius i es començà a donar importància a l'autor i a la seua relació amb l'obra per ell produïda. Aquesta biblioteca es cremà amb els set-cents mil volums que contenia quan la ciutat fou presa per Juli Cèsar 47 anys abans de la nostra era. Aquesta crema de llibres no fou la primera ni la darrera: dos-cents anys abans l'emperador Qin Shi, a més d'unificar la Xina, manà executar deu mil filòsofs i cremar tots els

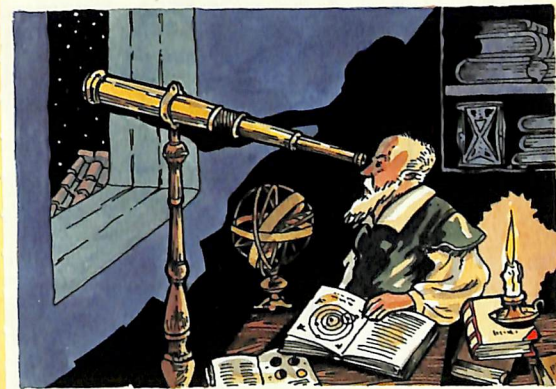
El format d'un llibre el determina el plegatge del paper.

llibres anteriors al seu regnat.

L'expansió del cristianisme suposà un canvi important en la forma del llibre, per tal com el seu llibre sagrat, la Bíblia, es conservava i copiava segons la tradició hebrea en forma de còdex de pergamí. Durant l'Edat Mitjana aquest tipus de llibre, paregut a l'actual, fou guanyant adeptes ja que era més fàcil de consultar que el roll de paper i a més a més es conservava millor. En aquesta època el saber es refugia als monestirs i en tots aquests hi havia un "scriptorium" on els frares copiaven a mà els llibres. Era freqüent que un monjo es desplaçàs a un altre monestir per copiar un determinat llibre i així hi hagué monestirs amb extenses biblioteques. Els llibres d'aquell temps eren grans i pesants,

amb tapes gruixudes de fusta guarnides amb claus, els caps dels quals les protegia del fregament, ja que els llibres s'alçaven tombats sobre els prestatges.

L'aparició de les tècniques d'impressió afavorí la difusió massiva del llibre que començà a recollir tots els temes que interessaven a la societat d'aquella època. Tots els gèneres literaris foren arreplegats pel llibre imprès.

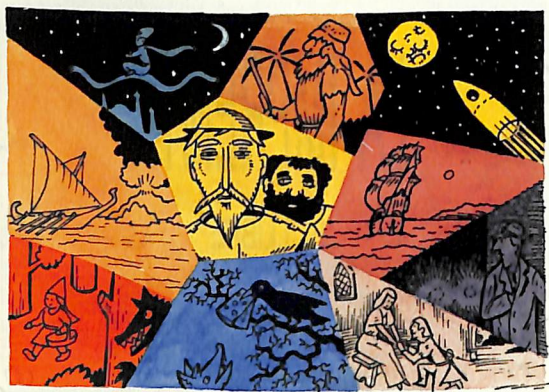
El llibre imprès facilità la ràpida expansió d'idees i de coneixements.

Els hòmens de ciència pogueren donar a conèixer les seues teories i els personatges de ficció es multiplicaren. Es divulgaren les obres dels clàssics grecs i llatins, els poetes i escriptors gaudiren de renom més enllà de les seues fronteres. Malgrat tot, la major part dels llibres impresos eren *Bíblias* i textos religiosos. A Itàlia, l'impressor-editor Aldo Manucio, que copsà amb major claredat que els seus antecessors la revolució cultural que

prometia ser el llibre, definí l'actualment nomenat "format de butxaca", és a dir, llibres de format reduït impresos en lletra menuda, que podien llegir-se còmodament a qualsevol lloc i transportar-se fàcilment. Aquesta invenció i el seu posterior desenrotllament propicià la formació de biblioteques particulars i facilità que les públiques o institucionals es feren més completes.

Totes les millores en els processos d'impressió i fabricació del paper foren aplicades al llibre que d'aquesta manera resultà cada volta més assequible, alhora que la lectura esdevenia per primera vegada en la història, una cosa popular. Avui, hi ha qui pensa que

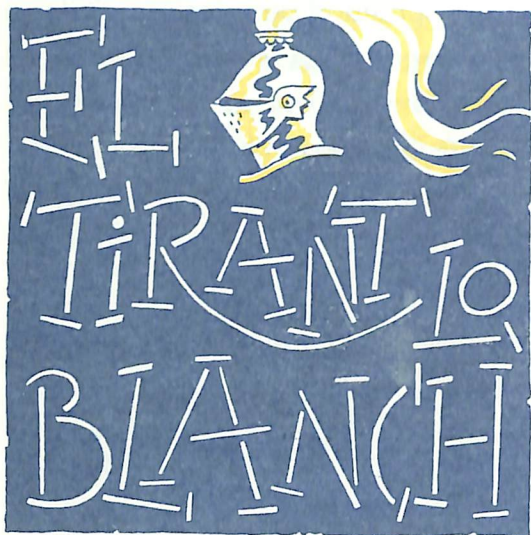
el llibre tal i com el coneixem serà desplaçat pels nous mitjans de comunicació i emmagatzematge del coneixement electrònics. De la mateixa manera que el llibre acabà amb el roll de paper i la tauleta d'argila. Potser això succeirà algun dia, però de moment el llibre imprès té bona salut per a delectació dels qui en gaudim amb la lectura.

A les pàgines dels llibres els personatges de la fantasia esperen els lectors.

Biblioteca pública de la Generalitat Valenciana.

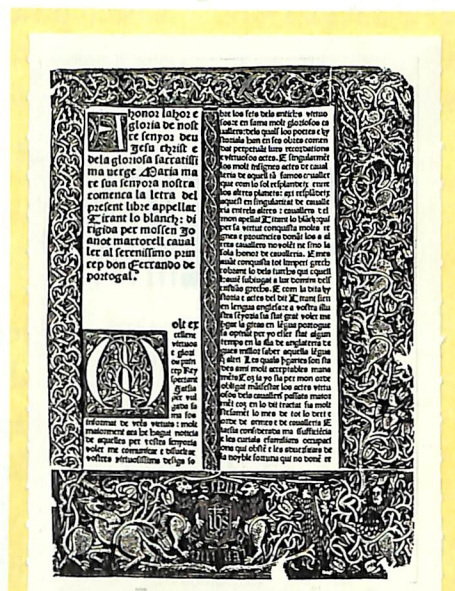
Com a conseqüència de l'esplendor polític i econòmic de València al segle XV, les ciències i les arts passaren per un període de gran brillantor. Pel que fa a la literatura, la ciutat fou centre de gran activitat i es pot parlar d'aquesta època com d'un veritable "Segle d'Or" de les lletres valencianes. Entre els qui destacaren en el conreu de les arts literàries cal esmentar els noms de Roís de Corella, Jordi de Sant Jordi, Sor Isabel de Villena i Ausiàs March.

En allò que concerneix la novel·la estigué excel·lentment representada pel TIRANT LO BLANCH de Joanot Martorell, que fou una figura típica de la noblesa mitjana de València. Nascut a Gandia a l'any 1413 o 1414, era de caràcter baralladís i intervingué en diverses lluites cavalleresques, tal com ho testimonia l'extensa col·lecció de les seues "Lletres de batalla", cartes en què es desafiava un altre cavaller a combat singular. Era un home destre en les armes, encara que no intervingué en cap campanya de guerra, i també sabia manejar-se amb desimboltura a les corts europees. Féu estatges a Anglate-

rra, Portugal i Nàpols i romangué fadrí durant tota la seua vida. Deixà inacabada la seua obra quan morí al 1468. La conclogué, o almenys la preparà per a ser editada, Martí Joan de Galba, del qual sabem molt poc: també era valencià i morí al 1490, poc abans que al novembre del mateix any fóra aca-

bada la primera impressió del Tirant.

Tot i que Martorell fou lector de la literatura cavalleresca, els arguments de la qual giren entorn dels herois de la Taula Redona, el seu personatge no segueix les pautes d'estil de la "matèria de Bretanya". Les proeses de Tirant són exagera-

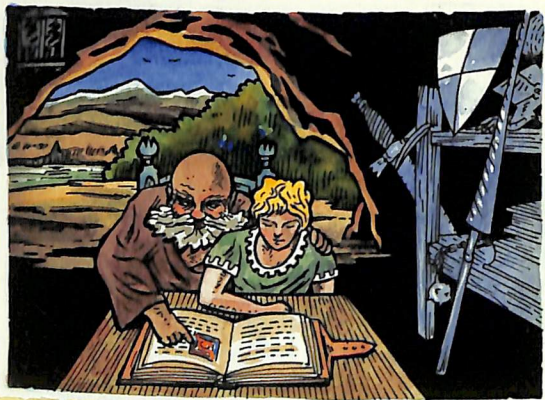

La primera edició del Tirant s'imprimí a València al 1490.

des però no hi ha cap tipus de màgia, ni poder sobrehumans. Tirant és un cavaller imaginari que sempre es mou en un temps i un espai vertaders, que pot ser ferit i que s'enamora apassionadament. Martorell ens diu que Tirant és fill dels senyors de Tirània, un país inexistent que podria ser la Bretanya francesa.

Als primers capítols se'ns narra com és allixonat en les arts cavalleresques pel cavaller anglés Guillem de Varoic, que viu allunyat del món com un ermità. Després en companyia del seu amic Diafebus, guanya diversos enemics, entre altres el gegant Kirieleison de Muntalbà. A Nantes, són rebuts pel duc de Bretanya i s'assabenten que l'illa de Rodes és assetjada pels moros. Tirant compra una nau i en companyia de Diafebus i de l'infant Felip, fill del rei de França, es fan a la mar per

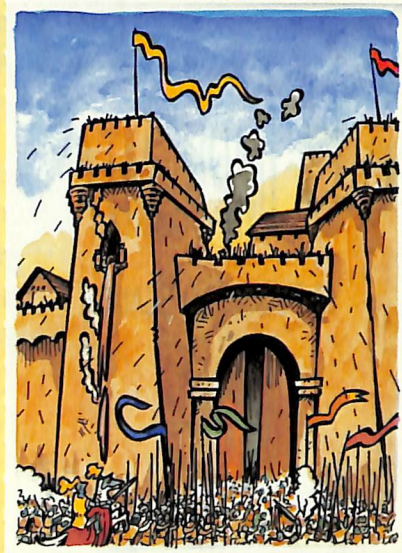
per ajudar el Mestre de l'illa. A Sicília s'uneix a l'expedició el rei de l'illa i quan arriben a Rodes aconseguen desfer el setge. Posteriorment visiten la Terra Santa i en retornar a Sicília, a Alexandria, Tirant allibera gran nombre de captius. Una vegada

Tirant fou educat en les arts de la cavalleria per un rei ermità.

Destacà en el maneig de les armes.

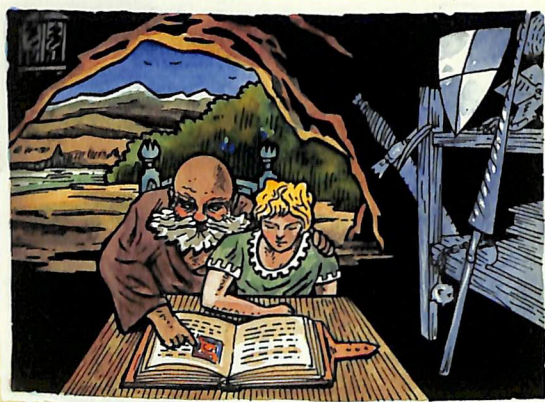
Prengué als moros nombroses places.

romangué fadrí
la. Deixà inaca-
n morí al 1468.
enys la preparà
í Joan de Galba,
poc: també era
poc abans que
ix any fóra aca-
la la primera
opressió del
ant.

Tot i que Mar-
ell fou lector de
literatura cava-
esca, els argu-
nts de la qual
n entorn dels
ois de la Taula
dona, el seu
sonatge no se-
ix les pautes
stil de la "matè-
de Bretanya".
proeses de Ti-
són exagera-

des però no hi ha cap tipus de màgia, ni poder sobrehumans. Tirant és un cavaller imaginari que sempre es mou en un temps i un espai vertaders, que pot ser ferit i que s'enamora apassionadament. Martorell ens diu que Tirant és fill dels senyors de Tirània, un país inexistent que podria ser la Bretanya francesa.

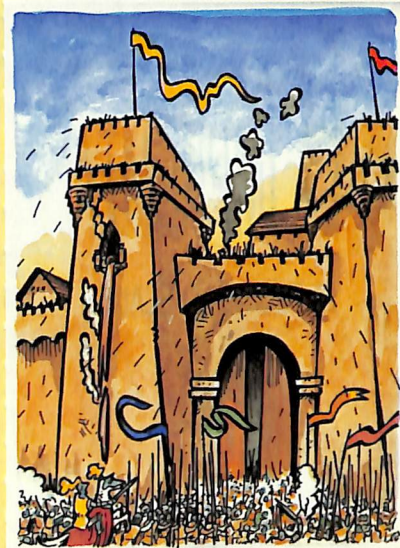
Als primers capítols se'ns narra com és allçonat en les arts cavalleresques pel cavaller anglés Guillem de Varoic, que viu allunyat del món com un ermità. Després en companyia del seu amic Diafebus, guanya diversos enemics, entre altres el gegant Kirieleison de Muntalbà. A Nantes, són rebuts pel duc de Bretanya i s'assabenten que l'illa de Rodes és assetjada pels moros. Tirant compra una nau i en companyia de Diafebus i de l'infant Felip, fill del rei de França, es fan a la mar per

Tirant fou educat en les arts de la cavalleria per un rei ermità.

Destacà en el maneig de les armes.

Prengué als moros nombroses places.

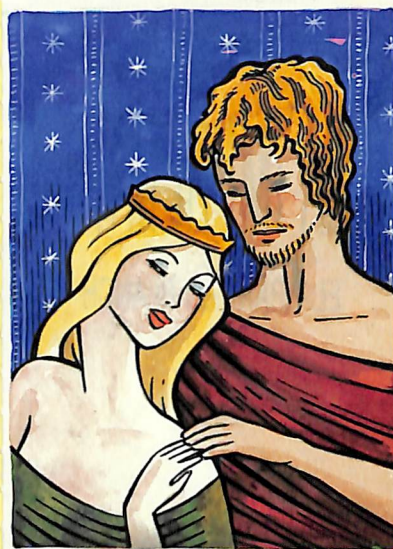
Capitanejà feroçes batalles navals.

arriben a Sicília l'infant Felip es casa amb Rico mana, filla del rei.

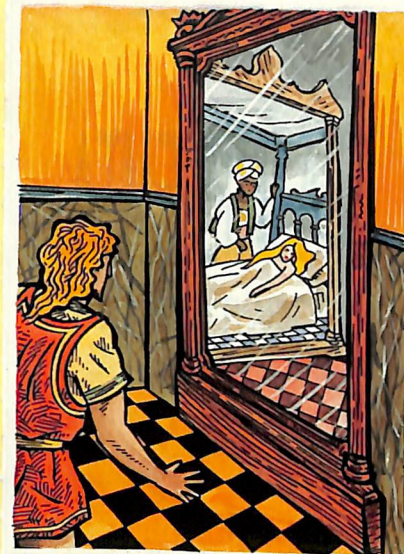
Tirant torna després a la seua terra natal per

visitar els seus pares i allí és requerit per l'Emperador de Constantinoble que li demana auxili, ja que el Soldà i el Gran Turc s'han apoderat de gran part de l'Imperi. Quan arriba a Constantinoble coneix Carmesina, la filla de l'Emperador i tots dos s'enamoren perdudament. Aquests amors són causa d'històries cortesanes ja que la Viuda Reposada, dida de la princesa, s'enamora de Tirant i fomenta la gelosia i la desconfiança en la parella, mentre que les donzelles Plaerdemavida i Estefania ajuden els enamorats.

Triomfa novament Tirant contra els enemics de l'Emperador quan, durant una treva, la Viuda Reposada con-

En conèixer la princesa Carmesina s'enamorà d'ella.

Fou objecte d'intrigues cortesanes.

venç Tirant que Carmesina té relacions amb un moro jardiner del palau. Ho aconsegueix disfressant-se ella mateix de moro i fent que, a través d'un joc d'espills, Tirant la veja amb Carmesina a l'alcova d'aquesta. Mata l'infeliç hortelà i despitat es disposa a salpar per lluitar contra els turcs. Arriba a la nau Plaerdemavida, enviada per la princesa per tal d'aclarir què ha succeït quan una forta tempesta trau el vaixell del port, se l'emporta a alta mar i el fa naufragar a les platges del nord d'Àfrica.

Invicte davant els seus enemics,
una malaltia acabà amb la
seua vida.

Tirant és arrellegat per un ambaixador del rei de Tremicén i, entre altres aventures, amb l'ajuda d'un frare valencià bateja quatre mil moros. Aprofita ací l'autor per parlar de València i fa terribles vaticinis sobre el futur d'aquesta. Retroba Plaerdemavida, que també s'havia salvat del naufragi i la casa amb el senyor d'Agramunt, el qual ha estat nomenat per Tirant rei de Fes i Bogia. Quan la Viuda Reposada s'assabenta que Tirant va a tornar se suïcida prenent un verí. Ja vencedor dels seus enemics, el cavaller entra a Constantinoble i finalment l'Emperador li atorga la mà de Carmesina i el nomena Cèsar de l'Imperi Grec.

Quan es troba sanejant d'infidels algunes places Tirant se sent mal, reconeix pròxima la seua mort, fa testament i mor cristianament al llit. La seua muller Carmesina mor poc després de dolor i els segueix l'Emperador que no pot suportar la desgràcia. L'Emperadriu es casa amb el seu escuder i els cossos de Tirant i Carmesina són portats a Bretanya per tal de soterrar-los en una rica tomba amb un epitafi en vers que els recorda.

Aquesta sorprenent novel·la, que actualment és considerada com precursora de la novel·la moderna, fou molt estimada per Cervantes que al capítol VI de la primera part del Quijote, quan el capellà i el barber cremen la biblioteca del noble pensant que aquesta és la causa de la seua bogeria, diu així:

“—¡Válame Dios! —dijo el cura, dando una gran voz ¡Qué aquí esté Tirante el Blanco! Dá-mele acá, compadre; que hago cuenta que he hallado en él un tesoro de contento y una mina de pasatiempos.

(...) Dígoos verdad, señor compadre, que, por su estilo es éste el mejor libro del mundo.
(...) Llevadle a casa y leedle, y veréis que es verdad cuanto dél os he dicho”.

Cervantes indultà del foc el
Tirant lo Blanch i el recomanà
com el millor llibre.

Invicte davant els seus enemics,
una malaltia acabà amb la
seua vida.

Tirant és arrellegat per un ambaixador del rei de Tremicén i, entre altres aventures, amb l'ajuda d'un frare valencià bateja quatre mil moros. Aprofita ací l'autor per parlar de València i fa terribles vaticinis sobre el futur d'aquesta. Retroba Plaerdemavida, que també s'havia salvat del naufragi i la casa amb el senyor d'Agramunt, el qual ha estat nomenat per Tirant rei de Fes i Bogia. Quan la Viuda Reposada s'assabenta que Tirant va a tornar se suïcida prenent un verí. Ja vencedor dels seus enemics, el cavaller entra a Constantinoble i finalment l'Emperador li atorga la mà de Carmesina i el nomena Cèsar de l'Imperi Grec.

Quan es troba sanejant d'infidels algunes places Tirant se sent mal, reconeix pròxima la seua mort, fa testament i mor cristianament al llit. La seua muller Carmesina mor poc després de dolor i els segueix l'Emperador que no pot suportar la desgràcia. L'Emperadriu es casa amb el seu escuder i els cossos de Tirant i Carmesina són portats a Bretanya per tal de soterrar-los en una rica tomba amb un epitafi en vers que els recorda.

Aquesta sorprenent novel·la, que actualment és considerada com precursora de la novel·la moderna, fou molt estimada per Cervantes que al capítol VI de la primera part del Quijote, quan el capellà i el barber cremen la biblioteca del noble pensant que aquesta és la causa de la seua bogeria, diu així:

—¡Válame Dios! —dijo el cura, dando una gran voz ¡Qué aquí esté Tirante el Blanco! Dádmeme acá, compadre; que hago cuenta que he hallado en él un tesoro de contento y una mina de pasatiempos.

(...) Dígoos verdad, señor compadre, que, por su estilo es éste el mejor libro del mundo.

(...) Llevadle a casa y leedle, y veréis que es verdad cuanto dél os he dicho”.

Cervantes indultà del foc el
Tirant lo Blanch i el recomana
com el millor llibre.

Tot i que no deixà de tindre detractors, la tècnica d'impressió desenvolupada per Gutenberg s'anà escampant arreu d'Alemanya i d'Europa. Al 1470, a penes vint anys després que a Magúncia s'imprimís la primera *Biblia*, Anton Koberger posseïa a Nuremberg un taller d'impremta amb 24 premses i un centenar d'empleats. L'increment en la producció de llibres suposà l'establiment de tallers d'enquadernació independents. Aldo Manucio, en el seu afany de fer llibres més lleugers, imposà les tapes de cartó folrades que

relegaren pràcticament a l'oblit les pesants cobertes de fusta. Al segle XVI apareixen grans tipògrafs-editors. A banda de Manucio que sabé rodejar-se d'intel.lectuals, artistes i escriptors per a l'elecció dels textos que calia imprimir, destaquen Cristòfol Plantin, francès establert a Holanda que imprimí la célebre *Biblia Poliglota* de Arias Montano.

També al segle XVI començaren a imprimir-se "Gazetas" que recollien les notícies que s'anaven produint i que solien ser de periodicitat mensual. A la ciutat de València a l'any 1641, l'impressor Silvestre Esparza començà a editar *Cartas de Nuevas* que es publicaven setmanalment encara que la seua durada fou molt curta: a penes un any. El primer diari de València s'anomenava precisament *Diario de Valencia* i es publicà des de juliol de 1790 fins al 1814. Era un veritable "calaix de sastre" on es podia trobar el santoral, observacions astronòmiques, anuncis de teatres i de llibres, entrades i eixides de vaixells, poesies, etc. Aquest diari comptava amb un sistema per recollir notícies actualment inusual: a diversos indrets de la ciutat hi havia bústies on la gent podia dipositar les seues notes que, si es trobava convenient, s'hi publicaven després.

Durant el segle XVIII la impremta, les característiques de la qual havien restat inamovibles, tingué alguns importants canvis. Els lectors cercaven claritat en les idees que exposaven els textos i això redundà en benefici de l'art de la tipografia, de manera que es crearen nous tipus de lletres que feien més

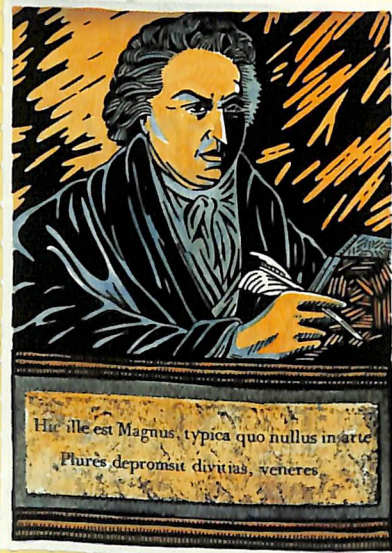

Premsa d'enquadernador
(segle XVI).

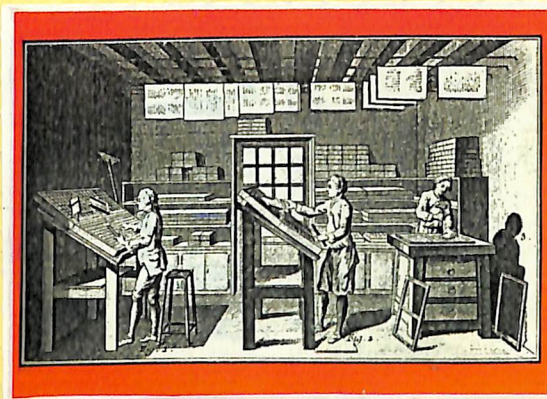
llegibles els textos. Pel que fa a aquest art de gravar i fondre els tipus cal destacar Bodoni a Itàlia, Baskerville i Garamond a Anglaterra i la família dels Didot a França. Francesc Didot ideà el punt tipogràfic, mesura que encara perdura; el seu fill Fermí creà el tipus anomenat Didot, inventà l'estereotípia i el procediment per a la reproducció tipogràfica dels mapes. Durant aquest segle els tallers d'impremta tingueren un important paper en la difusió de les teories científiques i filosòfiques. A València, al taller de Benet Monfort es compongué la *Historia de España* del Pare Mariana en nou volums, considerada com una de les obres més belles de la tipografia espanyola. A la darrera d'aquest segle començaren a utilitzar-se premses de ferro (Stanhope, 1798) que eren menys voluminoses i més precises que les de fusta, però fou a la primera del segle següent quan

F. Koenig construí una màquina moguda a vapor, que imprimia a través de corrons i mitjançant entintat automàtic. Amb dos hòmens només manejant-la podia tirar 800 exemplars a l'hora davant els 250 de les premses de ferro.

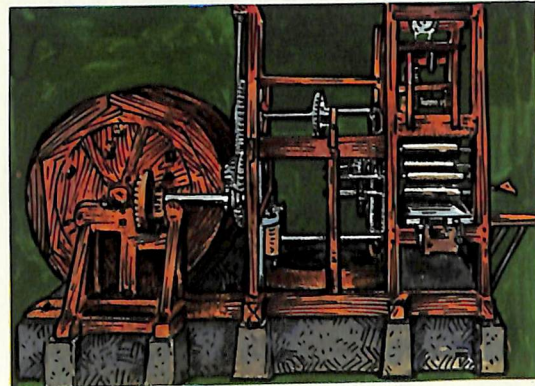
Al segle XIX, la progressiva generalització dels estudis primaris donà lloc a una societat en la qual saber llegir i escriure no era estrany. Començaren a imprimir-se obres adaptades als gusts d'aquest públic en les quals abundaven les il·lustracions.

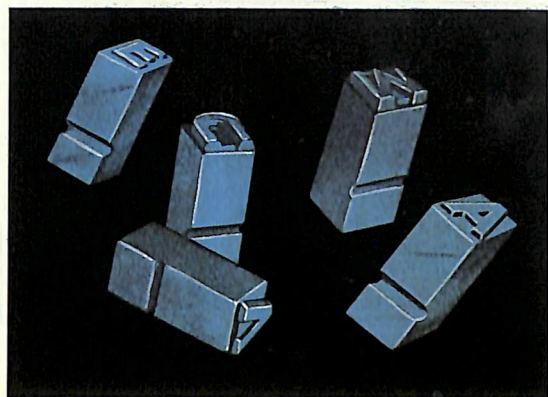
Giambattista Bodoni. Els tipus que dissenya encara s'utilitzen.

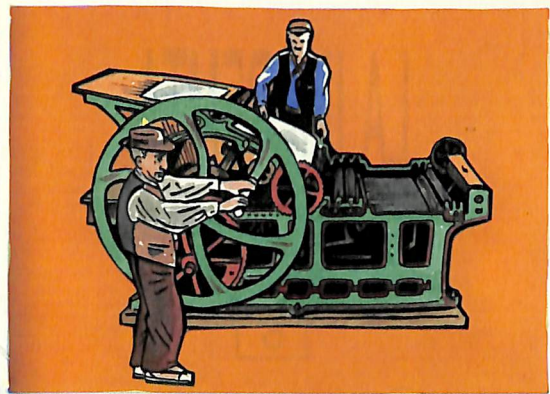
Obrador de composició de textos (segle XVII).

Primera màquina d'imprimir accionada a vapor.

Tipus.

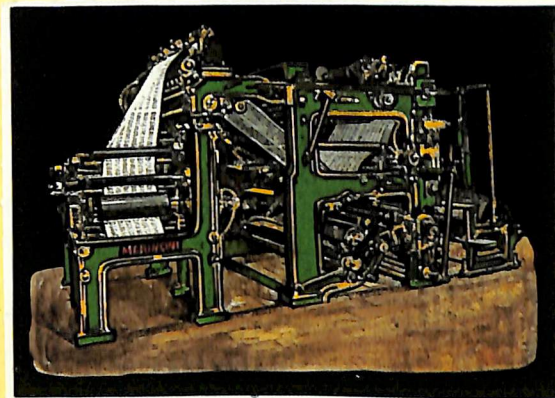

Màquina rotoplana utilitzada per la impremta Domenech durant la segona mitat del segle XIX.

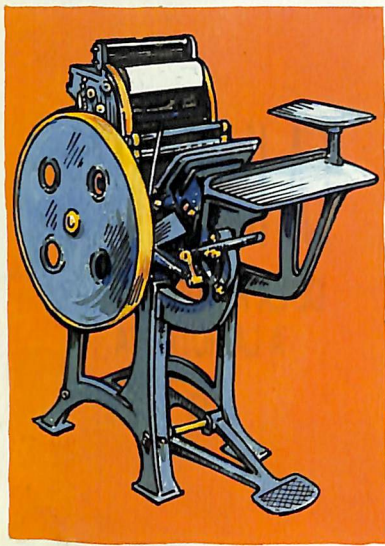
Aquestes publicacions tingueren gran acceptació i a València el llibreter-editor Marià Cabrerizo, home d'idees lliberals, publicà durant molts anys el *Calendario para el antiguo Reino de Valencia* i el seu gran èxit, la *Medicina curativa* de Le Roy, de la qual arribà a vendre ni més ni menys que 46.000 exemplars.

Com que les obres que gaudien del favor del públic se solien reimprimir quan s'exhaurien, s'utilitzà l'estereotípia que consistia en compondre la pàgina amb lletres soltes i traure un motle de la pàgina sencera. Amb aquest motle es podien fer algunes planxes iguals que es podien fer servir simultàniament a diverses màquines d'imprimir i alçar-se després per a possibles reedicions.

A mitjan segle, amb el perfeccionament de les màquines per a fabricar paper continu, aparegueren les rotatives, màquines en les quals la superfície impressora era una planxa d'estereotípia corbada sobre un corró en compte de la superfície plana de la premsa. Rotatives amb diversos corròs impressors podien imprimir publicacions periòdiques, que eren molt sol·licitades, a gran velocitat i amb un baix cost de producció. A París, *Le Petit Journal* es tirava amb 20 màquines rotatives alhora i s'arribava a impri-

Rotativa Marinoni per a imprimir diaris.

Les xicotetes Minerves encara s'utilitzen per a treballs de "remenderia".

deria", és a dir, impresos menors com ara pasquins publicitaris, formularis comercials, targetes de visita, etc.

Aquests tallers menuts jugaren un paper important en la formació i organització de les classes obreres, protagonistes dels importants canvis socials que s'acostaven. A València, l'Editorial Sempere, a cavall entre els segles XIX i XX, captà el mercat que representaven els obrers i publicà novel·les populars a baix preu i obres de pensament avançat i revolucionari que, també a preus molt barats, es venien a Espanya i Amèrica.

mir un milió d'exemplars diaris. Una altra màquina que facilità enormement els treballs de l'impressor fou la linotípia deguda a l'enginy d'un rellotger alemany emigrat als Estats Units. Fins aleshores els textos s'havien compost fent servir lletres soltes. La linotípia permetia fabricar en una peça línies completes. Posseïa un teclat paregut al d'una màquina d'escriure i a partir de lingots d'aliatge de plom fonia els caràcters i componia les línies amb un rendiment d'unes 10.000 lletres a l'hora, quan un bon caixista podia compondre com a molt 2.000 caràcters en el mateix temps.

Així mateix, també fou gran l'evolució en la reproducció d'imatges. Els llibres i periòdics apareixien profusament il·lustrats i començaren a utilitzar-se tècniques cromolitogràfiques —d'on prové el mot "cromo"— per reproduir-ne el color. També aparegueren les primeres publicacions per a xiquets de caràcter no escolar. Els primers impressors s'haurien sorprés de veure que la producció de llibres ja no era més que una part dels treballs desenvolupats als tallers d'impremta: a més de la gran publicació de premsa periòdica s'hi feien gran quantitat de cartells, fullets, prospectes i tot allò que els impressors coneixen com a treball de "remenderia", és a dir, impresos menors com ara pasquins publicitaris, formularis comercials, targetes de visita, etc.

Linotípia.

Al present segle les tècniques impressores han tingut més canvis i innovacions que al llarg de tota la seua història. L'auge de la tecnologia, la possibilitat de fabricar màquines cada vegada més precises i el desenvolupament de la intel·ligència artificial, han trobat en les arts gràfiques un terreny fecund per a la seua aplicació.

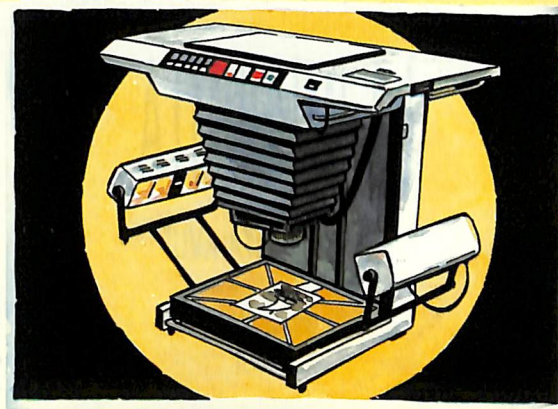
El sistema més utilitzat per imprimir a l'actualitat és l'"offset" o im-

pressió indirecta. La planxa impressora rep un tractament que fa que unes parts —les que es vol imprimir— retinguen la tinta, mentre que unes altres —les que han de restar en blanc— la repel·leixen. Aquesta planxa es corba sobre un corró que gira en contacte amb altres dos. A través d'un d'aquests rep d'una manera uniforme la tinta que, tal com hem dit anteriorment, es queda només a les parts de la planxa que ho permeten. L'altre corró, de cautxú, rep aquesta tinta i la transfereix al paper.

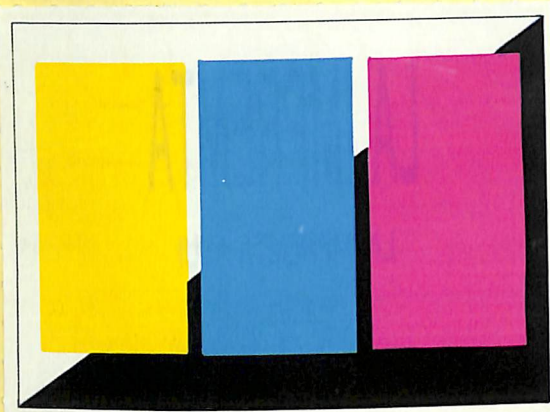
Si comparem una publicació d'ara amb una altra de començament de segle veurem que la major diferència està en les il·lustracions en colors. Aquesta diferència la marca la utilització de la tècnica coneguda com quadricromia amb la qual és possi-

Les pàgines es componen amb l'ajuda d'ordinadors.

Màquina per a fotografiar originals.

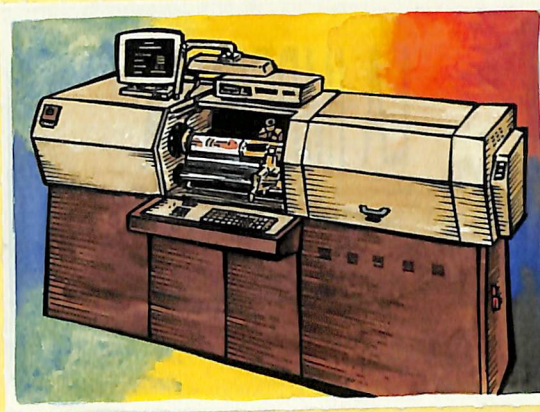

Si es vol reproduir els colors de l'original cal reduir-los als quatre colors primaris.

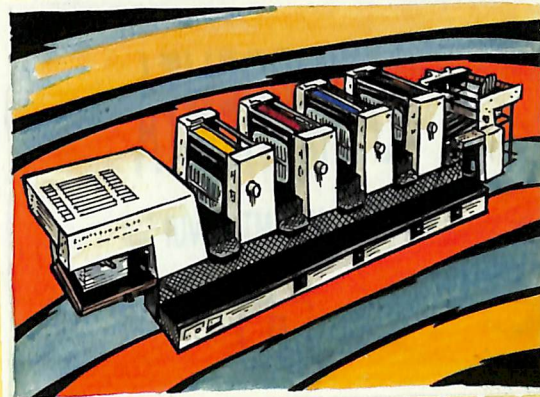

El gravador fa tiratges de prova que serviran a l'impressor com a guia de color.

ble de reproduir una gamma de colors de gran amplitud. Des de la primera del segle XIX, se sabia que els tres colors primaris (el groc, el blau cyan i el roig magenta) combinats entre si i amb el blanc i el negre, poden produir tots els colors que podem veure. El procés de quadricromia comença al taller de fotomecànica, on es redueixen als tres colors primaris més el negre, les tonalitats cromàtiques de l'original, que pot ser una fotografia en color, un quadre o un disseny acolorit. Açò s'aconsegueix fotografiant l'original amb filtres que només deixen passar el color de la llum que es vol. Així, s'obtenen quatre fotografies corresponents als tres colors primaris i al negre, que després es fan ser-

L'scanner analitza el color per mitjà d'un làser.

Maquina per a imprimir en el sistema offset. Té un cos impressor per a cada color.

Quan es mira amb una lupa la imatge impresa, s'hi veu la trama de punts que la forma.

compost sobre paper, la qual cosa s'adequa molt bé als procediments de l'"offset". La fotocomposició no ha incidit massa en la forma de les lletres i el seu ús s'orienta a aconseguir un text com més paregut millor als tipogràfics, de la mateixa manera que els primers impressors volien fer llibres que paregueren escrits a mà.

Actualment hi ha màquines d'imprimir automàtiques que s'ajusten per si mateix a les característiques del treball que cal realitzar, i que a

vir per confeccionar quatre planxes d'imprimir. Aleshores amb la planxa corresponent al groc s'imprimeix el paper blanc emprant tinta d'eixe color i es repeteix l'operació amb les altres tres planxes, generalment en l'ordre groc-blau-roig-negre. Per tal que la impressió siga correcta cal que les successives impressions es facen a la mateixa zona del paper; si és així es diu que el registre és correcte. A l'actualitat el procés de selecció de colors es duu a terme emprant analitzadors digitals del color.

La tipografia també ha cedit el lloc a les tècniques de fotocomposició assistida per ordinador amb les quals s'aconsegueix el text original perfectament

penes requereixen la presència d'operaris. Unes altres imprimeixen successivament diversos colors i encara n'hi ha que lliuren els fulls doblegats, a punt per ser enquadernats. Les rotatives dels moderns diaris s'autoalimenten de paper, imprimeixen en diversos colors, són de fàcil control i manteniment i lliuren el producte enquadernat i lligat en paquets etiquetats, preparats per a la distribució immediata.

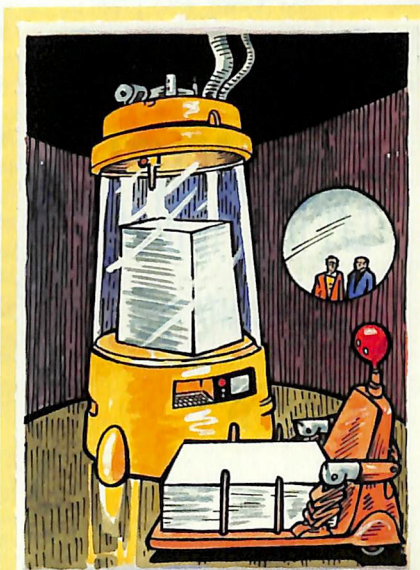

Les modernes rotatives es controlen des d'una cabina de comandament.

Tots els progressos de la impressió no serien possibles sense l'avanç paral·lel de les indústries papereres i de la fabricació de tintes per a imprimir. Avui l'impressor disposa d'una amplíssima gamma de papers amb variades qualitats, textures, i gramatges, així com de tintes de diversos colors, perfectament adaptades a l'ús que se'ls va a donar i al funcionament de les màquines actuals, que poc tenen a veure amb aquelles primeres tintes fetes amb sutja i greix d'animals, la fórmula de les quals guardava en secret cada mestre impressor. També les indústries encuadernadores disposen d'una complexa maquinària que compta, doblega i cus el paper, amb una velocitat i eficàcia que haurien deixat bocabadat el pacient encuadernador d'antany.

Aquestes facilitats per a la impressió i la multiplicació del producte han tingut com a conseqüència que el paper

imprés, per la seua quotidianeïtat, ha deixat de meravellar-nos. D'aquesta manera passa inadvertit el gran esforç que, a pesar de les facilitats tècniques, cal dur a terme. Qualsevol cosa impresa que hi ha al voltant nostre, des d'una capsa de mistos a un llibre amb luxoses il·lustracions, ha hagut de ser ideada; la idea ha originat textos i imatges que després han hagut de ser processats per a convertir-los en planxes d'imprimir. Les màquines impressores, el paper i la tinta que convertiran la idea en múltiples còpies, són el resultat d'una contínua experimentació que s'inicià fa milers d'anys. I en cadascuna de les còpies, que poden ser centenars, milers o milions, hi és també la voluntat i la perícia d'unes persones que dediquen les seues hores de treball a una de les activitats més nobles i antigues.

El futur: un raig làser imprimeix simultàniament tot un munt de fulls.

ALFABET. Sèrie ordenada de les lletres d'un idioma.
AUTOR. Persona que ha fet algú obra literaria, artística o científica.

BIBLIOTECA. Local on es conserven llibres convenientment ordenats per a la lectura. Conjunt d'aquests llibres.

BOBINA. Tira de paper enrotllat en forma cilíndrica.

BOBINA

CAIXA. Receptacle en forma de calaix amb diverses separacions o caixetins, on hi ha ordenats els caràcters. **del text.** Caixa amb vores metàl·liques a l'interior de la qual es col·loca la composició d'una pàgina. Grandària i forma de la superfície impresa en una pàgina.

CAIXISTA. Oficial d'impremta que compon tot allò que s'ha d'imprimir.

CAPÍTOL. Divisió que es fa en els llibres o escrits.

CARÀCTER. Signe d'escriptura. Lletra d'impremta.

CARTÓ. Conjunt de diversos fulls de pasta de paper, que per compressió formen un sol cos.

CEL·LULOSA. Cos sòlid que forma les parets de les cèl·lules vegetals.

COBERTA. Revestiment format per les tapes i el llom que s'afegit a un llibre per tal de protegir-lo [sovint en plural].

CÒDEX. Llibre manuscrit en què es conserven obres o notícies antigues.

COLOR PRIMARI. Cadascun dels quatre colors amb què s'imprimeix la quadricromia [groc, blau cyan, roig magenta i negre].

COLUMNA. Cadascuna de les parts en què solen dividir-se les planes dels impresos o manuscrits per mitjà d'un espai blanc que les separa de dalt a baix.

COMPONDRE. Formar el motlle de les pàgines reunint les lletres en mots i línies, alhora que s'hi col·loquen les il·lustracions, si n'hi ha, al seu lloc.

COMPOSICIÓ. Acció i efecte de compondre.

CÒPIA. Reproducció, manual o mecànica, d'escrits o imatges. Cadascuna d'aquestes reproduccions.

COS. Expressió de la grandària de les lletres.

CROMO. Abreviatura amb què són designades les estampes cromolitogràfiques. Actualment es designen així les estampes col·leccionables impreses qualsevol que en siga el sistema.

CROMOLITOGRAFIA. Art de litografiar amb diversos colors. Estampa obtinguda d'aquesta manera.

CYAN. Varietat del blau que s'utilitza per a la impressió en quadricromia.

DIARI. Periòdic que es publica tots els dies.

EDICIÓ. Impressió o estampació d'una obra o d'un escrit per tal de publicar-lo. Conjunt d'exemplars d'una obra impresos d'una sola vegada sobre el mateix motlle.

EDITOR. Persona que trau a la llum l'edició d'una obra.

ENQUADERNACIÓ. Folre o coberta que es posa als llibres per resguardar-los.

ENQUADERNAR. Ajuntar i cosir diversos plecs o quaderns i posar-los cobertes.

ENTINTAR. Tacar o tenyir amb tinta.

ERRADA. No pot faltar en cap treball d'impremta. Observeu bé aquest àlbum i n'hi trobareu alguna.

ÀLBUM

ERRADA

ESCRITURA. Art de representar les idees per mitjà de signes, i més especialment representar la llengua parlada per mitjà de lletres o caràcters adients.

ESTAMPA. Dibuix, figura o pintura traslladada al paper o a una altra matèria per procediments d'impressió.

ESTAMPAR. Imprimir.

ESTEREOTÍPIA. Art d'imprimir amb planxes fosques que reproduïen tot un motlle compost amb lletres soltes.

EXEMPLAR. Cadascun dels llibres, dibuixos, etc., trets d'un mateix original o model.

FORMAT. Forma i grandària d'un imprès.

FOTOCOMPOSICIÓ. Sistema per a compondre textos en què les lletres es formen al paper per un procediment fotogràfic.

FOTOMECÀNICA. Tècniques fotogràfiques que s'utilitzen per a la reproducció d'imatges per mitjà de la impremta.

GRAMATGE. Pes del paper per unitat de superfície.

GROC. Un dels colors primaris per a la impressió en quadricromia.

FULL. Làmina de paper de forma quadrangular. Cadascuna de les parts iguals dels llibres i quaderns que resulten de doblegar el paper per tal de formar el plec.

IL·LUSTRACIÓ. Estampa, gravat o dibuix que acompanya el text d'un escrit per a major claredat o adornament d'aquest.

IMATGE. Figura, representació d'una cosa.

IMPRESMA. Lloc on s'imprimeix.

IMPRÉS. Còpia sobre paper produïda per mitjà de la impremta.

IMPRIMIR. Produir de manera mecànica còpies de textos i imatges generalment sobre paper.

LEPISMA. Insecte tisanur que rosega el cuir, el sucre i el paper [lepisma saccharina].

LEPISMA

LINOTÍPIA. Màquina inventada al 1886 per Ottmar Mergenthaler que fon els caràcters formant línies.

LITOGRAFIA. Tècnica d'estampació mitjançant la qual s'obtenen còpies a partir d'un dibuix o gravat sobre pedra calcària. Tècniques que es fonamenten en eixe principi.

LLETRA. Signe de l'escriptura que representa un so o articulació. **capítular.** Lletra amb què s'inicia un capítol i que pot ser més gran que les que formen el text que compon aquest i així mateix estar adornada.

LLETRA
CAPITULAR

LLIBRE. Conjunt de fulls de paper, de la mateixa grandària, generalment impresos i units entre si de manera que formen un volum.

LLIBRERIA. Botiga on es venen llibres.

LLIBRETER. El qui ven llibres.

LLOM. Part del llibre o quadern on s'ajunten els fulls. Part de les cobertes que protegeix eixe lloc.

MÀ. Vint-i-cinc plects de paper. Vint mans són una raima [cinc-cents fulls].

MAGENTA. Varietat del roig que es fa servir per a la impressió en quadricromia.

MÀQUINA. Artifici o mecanisme per a aprofitar, dirigir o regular l'acció d'una força, o per a transformar una força en determinat treball útil.

MARCA. Distintiu o senyal que el fabricant posa als productes de la seua indústria. **d'aigua.** Marca visible a contrallum que posen els fabricants de paper a alguns dels seus productes.

MARCA D'AIGUA
(SEGLE XVI)

MARGE. Espai que resta en blanc als costats o al voltant d'una pàgina manuscrita o impresa.

MOTLE. Peça buida que s'ompli de matèria blana o fosa la forma interior de la qual és reproduïda per la dita matèria quan se solidifica. Qualsevol instrument que es puga fer servir per estampar o per donar forma o cos a una cosa. Conjunt de lletres o forma ja disposada per imprimir.

OBRA. Llibre o conjunt de llibres que contenen un treball complet.

OBRADOR. Lloc on es fan els treballs d'impremta. **OFFSET.** Procediment d'impressió indirecta.

ORIGINAL. Manuscrit o imprés que es dona a la impremta per tal que hi siga reproduït.

PÀGINA. Cadascuna de les dues planes del full d'un llibre o quadern.

PAPER. Làmina consistent en fibres de cel·lulosa reduïdes a pasta per procediments químics i mecànics, i obtingudes de draps, fusta, espart, etc. S'utilitza per escriure-hi, dibuixar-hi, imprimir-hi, etc. **reciclat.** El que s'obté a partir de paper usat.

PAPIR. Làmina obtinguda de la tija de la planta del mateix nom i que empraven els antics en compte de paper.

PELLICULAR. Revestiment del paper per mitjà d'una fina pel·licula de plàstic. Generalment s'utilitza per protegir la cara exterior de les cobertes.

PERGAMÍ. Pell de cabra, ovella o vedell adobada i estirada, que serveix per escriure-hi, folrar llibres i per a altres usos.

PICTOGRAMA. Representació per mitjà d'un dibuix esquemàtic d'una cosa o funció.

PICTOGRAMA

PLANXA. Superfície on es diposita la tinta que després es transfereix al paper.

PLEC. Un full de paper.

PREMSA. Màquina per a premsar o comprimir alguna cosa. **d'imprimir.** Màquina per a imprimir. **periòdica.** Publicacions impreses que apareixen a intervals regulars de temps, especialment les diàries.

PUBLICACIÓ. Obra literària o artística publicada.

PUBLICAR. Difondre per mitjà de la impremta o un altre procediment de reproducció un escrit, estampa, etc.

PUNXONAR. Perforar el paper per mitjà d'un motle format per punxons.

QUADERN. Conjunt de cinc plects de paper. Cadascun dels plects que cosits formen un llibre. Plects de paper cosits al centre.

QUADRICROMIA. Tècnica d'impressió que mitjançant quatre colors reproduïx amb bastant aproximació els matisos de color d'un original.

RATLLA. Sèrie de mots o de caràcters escrits o impresos en línia recta.

RAIMA. Vint mans de paper.

REMENDERIA. [castellanisme]. Treballs menors d'impremta.

ROTATIVA. Màquina que a gran velocitat imprimeix amb planxes corbades sobre un cilindre, i sobre paper continu.

SEGELL. Utensili en què es troben gravades en buit o en relleu armes, divises, xifres, llegendes, etc., per estampar-les en plom, cera, paper, etc.

SELECCIÓ DE COLOR. Procediment per a reduir a quatre els colors d'un original i així poder imprimir en quadricromia.

SIGNE. Qualsevol dels caràcters que es fan servir en l'escriptura i en la impremta.

SUPORT. Matèria sobre la qual s'escriu, dibuixa o imprimeix.

TAMPÓ. Feltre xopat de tinta que s'utilitza per entintar.

TAMPÓ

TAPA. Cadascuna de les dues cobertes d'un llibre enquadernat.

TEXT. Les coses dites o escrites per un autor.

TINTA. Liquid que s'empra per escriure o imprimir.

TIPOGRAFIA. Art de dissenyar i de fondre tipus de lletra.

TIPUS. Lletra d'impremta. Cadascuna de les classes d'aquesta lletra.

TIRAR. Imprimir.

TIRATGE. Nombre d'exemplars de què consta una edició.

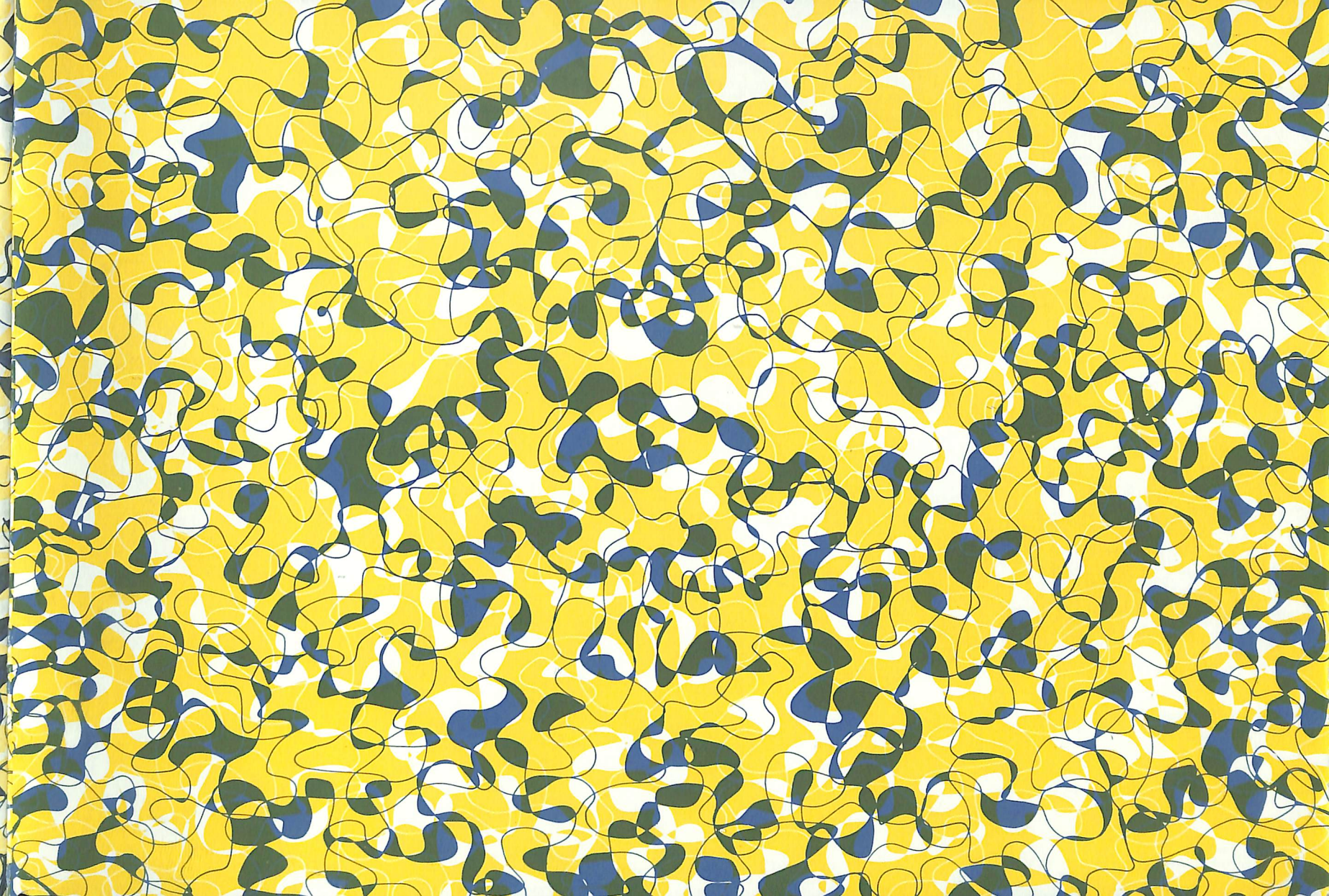
VITEL·LA. Pell de vaca o de vedella, preparada per pintar-hi o escriure-hi.

VOLUM. Cos material d'un llibre enquadernat.

XILOGRAFIA. Art de gravar en fusta. Impressió feta amb planxes de fusta.

Aquest àbum i col·lecció de cromos,
estampat a l'obrador de Federico Doménech, S.A.,
isqué a la llum, el dia 2 de novembre de 1990,
l'any del TIRANT.

LA IMPREMTA
VALENCIANA

 GENERALITAT VALENCIANA
CONSELLERIA DE CULTURA, EDUCACIÓ I CIÈNCIA

 AJUNTAMENT
DE VALÈNCIA

 Museo de la Imprenta
y de la Obra Gráfica